

II. VIYANA MUHÂSARASI: OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASÎ, İDARÎ VE ASKERÎ ÇÖZÜLME

*Yrd. Doç. Dr. Mustafa TURAN**

GİRİŞ

Bir devletin kuruluş, yükselme, gerileme veya çöküş dönemleri ele alınırken, o devletin bütün tarihi göz önünde bulundurularak, dönemler arasında belirgin bazı olaylar esas alınmak suretiyle izafi ayrımlar yapılması gerekmektedir. Böyle bir ayrımın yapılabilmesi öncelikle, o devletin yaşadığı dönemdeki statik ve dinamik amillerin ortaya konulması ile mümkündür. Bir devletin gerileme veya çöküş dönemleri, kuruluş ve yükselme dönemleri ile mukâyeseler yapılarak, diğer devletlerle münâsebetleri açısından ele alınmalıdır. Bu itibarla, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebepleri değerlendirilirkenn meselenin çok yönlü olacağı tabiidir.

Devleti, bir kavram olarak ortaya koymaya çalışan bir çok filozofa göre devlet, insan gibi canlı bir varlık olup, doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu görüşten hareketle Osmanlı Devleti'nin de yıkılması mukadder kabul edilebilir. Ancak, bu hüküm, devletin yıkılmasının sebepleri ortaya konulduktan sonra verilebilir.

Osmanlı Devleti'ndeki bozulmalarla ilgili bilgiler, bazı ulemânın devlet idâresi ve bozulmaların düzeltilmesi ile ilgili düşüncelerini muhtevî, hükümdarlara verdikleri eserlerde buluruz. İslâm dünyasında yetişmiş bütün düşünürler zamanlarının hükümdarlarına nasihat yollu, devlet ve hükümet idâresiyle ilgili tavsiyelerde bulunmuşlar, bu hususta eserler yazmışlardır. Bu eserlerde genellikle ideal bir devletin veya ideal bir devlet başkanının nasıl

* AKÜ. Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

olması gerektiği gibi meseleler anlatılmış, bazen tamamen gerçek hayattan alınan örnekler verilmiştir. Bu tür eserlere genellikle "Nasihatü'l-Mülûk" denilmektedir.

Esasen bu eserler ahlâkî eserler olarak kabul edilmektedir. Siyâset-nâmeler de karakter bakımından ahlâkî eserler arasında yer alır. Siyâset-nâmelerde, hükümdarda bulunması gereken vasıflar, saltanatın esasları ve şartları, zamanın anlayışına ve inanışına göre en uygun teşkilâtın nasıl olması gerektiği, bu amaca nasıl ulaşılabileceği, halkın durumu gibi konular ele alınarak hükümdarlara nasihatlerde bulunulur. Bunlarda Kur'an'dan ve hadislerden tanıklar getirilir, tarihten örnekler verilir. Geçmişteki olayları, zâlim ve âdil hükümdarlarla devlet ve şeriat adamlarının bu konudaki tutumlarını belirten hikâyeler ve fıkralar anlatılır. Siyâset-nâmeler, padişahlara, vezirlere ve devlet adamlarına öğütler verdiği için birer nasihat-nâme sayılırlar¹. Bu itibarla siyâset-nâme-nasihat-nâme ayrımı yapmak oldukça zordur.

Bir çok filozof "Devlet" in ne olduğu veya ne olması gerektiği hususunda fikirler ileri sürmüşler, izahlar yapmaya çalışmışlardır. Bunlardan hemenn zikredebileceğimiz filozof şüphesiz Farabi'dir. Farabi'nin bu anlamda El-Medinetü'l-Fâdıla² ve Siyâsetü'l-Medeniyye³ adlı iki eserinde mükemmel bir devletin nasıl olması gerektiği yolunda fikirler ileri sürülmektedir. Farabi, devleti biyolojik bir nazariye ile izah eder. Farabiye göre devlet, "tam sıhhatli bir vücuda benzer. Onun bütün organları, onu hayatının sonuna kadar muhâfaza etmek üzere yardımlaşır. Devlet de böyledir." Farabi'den önce Eflatun ve bir ölçüde Aristoteles de siyâsî teşkilâtı canlı organizma ile izaha çalışmışlardır⁴. Farabi, Eflatun'un devlet görüşünü Aristo'nunkinden üstün tutmuş ve ona dayanmıştır. Farabi'ye göre, bütün insanlar tek bir devlet olmalı ve bu devlette insan-

1. Agah Sırrı Levent, "Siyaset-nâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara, 1963, s.168-171; Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Kayseri, 1987, s.20 vd.

2. Farabi, *El-Medine El-Fâdıla*, (Çev. Nafiz Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1989.

3. Farabi, *Siyâsetü'l Medeniyye*, (Çev. M. Aydın, A. Şener, R. Ayaz), İstanbul, 1980.

4. Eflatun devletin insan gibi tam ve mükemmel bir organizma olduğunu hakiki bir birliği ifade ettiğini söyler. Ona göre "Nasıl insan müteaddit organlardan müteşekkil ise ve nasıl bu organların heyeti mecmuası insan vücuduna yaşamak imkânı veriyorsa, aynen devlet de muhtelif organlardan, fonksiyonları yek diğerinden ayrı müteaddit uzuvlardan müteşekkil ve sağlam bir şekilde teessüs etmiş bir bütündür. "Bkz. Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1983, s.42-43.

ları, akıllı ve fazîletli kimseler idâre etmelidir. Çünkü gerçek devletin gayesi vatandaşlarını bilgi bakımından yükseltmektir. Çünkü insanların âhirette alacakları mevkîler ve erişecekleri mutluluklar dai derecesine göre olacaktır⁵. Farabi, faziletli devletin ideal devlet başkanını da mükemmel bir fizikî yapı, sağlıklı anlama ve değerlendirmeye yeteneği, güçlü hafıza, kıvrak zekâ, ifâde ve üslûp güzelliği, bilim sevgisi ve tutkusu, kişilik sâhibi ve insanlık onuruna düşkün olma, adâlet sevgisi gibi özellikler arar⁶. “Farabi’nin bio-organik kânun nazariyesi, kendinden sonra en belirgin Gazzali ve İbn Haldun’da görülür. Devleti biolojik kânunlarla açıklamaya çalışan Gazzali de Nasihatü’l-Mülûk (et-Tibru’l-Mesbûk fi Nasihatü’l-Mülûk)⁷, el-İktisâd fi İ’tikâd, Kimya-i Saâdet adlı eserlerinde ideal devletin yapısını ortaya koymaya çalışır. Ona göre de devlet bir organizma olup, “Emir veren idâreciler onun istekleri, hiddeti zâbıtâ memuru, hükümdarı kalp, bakışı da aklı selimdir. Vücut devletin reisi işini yürütmek için bütün organların yardımını talep eder⁸.” Eserlerinde siyâsî otoritenin kaynağı konusunu da uzun uzun izaha çalışann Gazzali⁹, devlet anlayışında yer alan hükümdar ve adâlet konusunda bazı şartlar sıralar¹⁰. İbn Haldun’a gelince, O da meseleyi devletin, kuruluş, gelişme ve yıkılışını bio-organik bir nazariye ile izah etmektedir¹¹. İbn Haldun, meşhur Mukaddime adlı eserinde devletin, ömrünün üç batın geçmeyeceğini, üç nesilde ihtiyarlık ve yıkılma çağına geleceğini söylemektedir¹². Kâtip Çelebi de Düstürü’l-Amel Li-İslâhi’l-Halel adlı eserinde devletin ömrünü üç mertebede ele alır¹³. Bu nazariyenin daha sonra Ratzel gibi siyâsî

5. Cavit Sunar, *İslâmda Felsefe ve Farabi*, Ankara, 1972, s.68.

6. Mahmut Kaya, “Farabi” mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C.XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1995, s.154.

7. Gazzali’nin Suletan Sancar’ın emriyle kaleme aldığı eserinde esas olarak kelâm bahisleri ele alınmışsa da Sultan Sancar’a öğütler de yer almaktadır. Bkz. Levent, *a.g.m.*, s.182.

8. Bayraklı, *a.g.e.*, s.43.

9. Bu hususta bkz. M.M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, C.II, İstanbul 1990, s.403 vd.

10. Necip Taylan, *İslâm Felsefesi, Kaynakları, Temsilcileri-Tesirleri*, İstanbul, 1985, s.283 vd.

11. Taylan, *a.g.e.*, s.283 vd.

12. İbn Haldun devletin geçirdiği devreleri de beş devrede ele alır. Bu devrelerden soa devletin yıkılması mukadderdir. Ancak diğer kuvvetler üzerine yürümek ve dokunmamak gibi onu yıkacak haller âriz olmadığı takdirde, devletin ihtiyarlama çağı gelmiş ise de, yıkacak kuvvet üzerine yürümediği için yaşayabilir. Fakat üzerine herhangi bir kuvvet saldırdığı takdirde devleti koruyacak ve karşı koyacak kuvvet bulunmayacak, devlet yıkılacaktır. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, C.I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1990, s.433 vd.

13. Kâtip Çelebi, “Pes insanın devletten ibâret olan ictimâi hâli dahi üç mertebe üzredir. Zaman-ı nümüvv, Zaman-ı vukûf ve zaman-ı imhitât. Bu üç mertebe kezâlik tafâvüt

coğrafyacilar tarafından tekrar edildiğini¹⁴ görürüz. Mâverdî'nin *El-Ahkâmü's-Sultâniyye*¹⁵; Nizâmü'l-Mülk'ün *Siyâset-nâme*¹⁶, Keykâvus'un *Kâbusnâme*¹⁷, Ebu'n-Necib Sühreverdi'nin *Nehci's-Sülûk Fi Siyâseti'l-Mülûk*¹⁸ adını taşıyan eserleri bu tür eserlerdendir.

Türk tarihinde, Osmanlı Devleti'nden önceki dönemlerde de nasihat-nâme, siyâset-nâme türünden eserler yazılmış, ideal devlet adamı teorik olarak anlatılmıştır. Meselâ, XI. yüzyılda yazılan "Kutadgu Bilig"de "Beyler gönüllerini temiz tutar ve kânunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur"¹⁹ ve "Bey, halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa akli işe yaramaz"²⁰ kayıtları erdem bakımından Türk devlet adamı tipini çizer. Nitekim Büyük Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının Kutadgu Bilig'teki hükümdarların halka hizmet etmesi ilkesinden hareket ettikleri görülmüştür.²¹

Osmanlı Devleti'nde bu gibi eserlere ilk örnek olmak üzere II. Sultan Murad devrinde Keykâvus'un *Kâbus-nâme* adlı eserinin Mercimek Ahmed tarafından yapılan çevirisi gösterilir. II. Sultan Murad'ın da *Kâbus-nâme*'ye benzeyen, Keykâvus'un oğlu Gilân Şah'a öğütleri gibi Fatih'e öğüt veren "Nasihat-ı Sultan Murad"ı vardır²². III. Sultan Selim dönemine kadar siyâset-nâme ve lâyiha ayırımı yapmak oldukça güçtür. Belli başlı nasihatü'l-mülûk,

üzredir." demektedir. Kz. (*Düstûrü'l-amel li-islâhi'l-helal*) Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmîn Defter-i Divân, H.1017*, (Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979, s.123.

14. Fredrich Ratzel'e göre, devlet bir organizma gibi mütâlaa edilebilir ve bu organizmanın gelişmesi, yani saha kazanarak gelişmesi biyolojik bir zarûrettir. Bunun için devlet gerekirse kuvvete başvurabilir. Bkz. Süha Göney, *Siyasi Coğrafya*, C.II, İstanbul, 1979, s.12.

15. Ebu'l Hasan Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye, İslâm'da Devlet ve Hilâfet Hukuku*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul, 1994.

16. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, (Haz. M. Altay Köymen), Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1990; İbrahim Kafesoğlu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri *Siyâsetnâme* ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.XII, (1955), s.231 vd.

17. Keykâvus-Mercimek Ahmed, *Kâbusnâme*, (Sadeleştiren ve Hazırlayan: Atilla Özkırımlı), C.I-II, Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 36.

18. Ebu'n-Necib Sühreverdi, *Nehci's-Sülûk Fi Siyâseti'l-Mülûk, Meliklerin ve Ülkelere İdaresinde Tutulacak Yol ve Yöntem*, (çev. Nahîfi Mehmed Efendi), İstanbul, 1974, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 80.

19. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, C.II, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, s.154.

20. *Aynı Eser*, s.149.

21. Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği, (Dün-Bugün)*, Ankara, 1981, s.81.

22. Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, (Haz. Abdullah Uçman) Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 76.

siyâset-nâme ve lâyiha türündeki eserleri şöylece sıralayabiliriz: Kanuni Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Lütü Paşa'nın Asâf-nâme'si²³, Kâfi Hasan Akhisarî Bosnavî'nin Usûli'l-Hikem Fi Nizâmî'l-Alem'i²⁴, Kitâb-ı Müstetâb'ı, Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'il-Mü'minîn'i, Hırzû'l-Mülûk'u²⁵, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühû'l-Ahbâr, Nasihatü's-Selâtin (Nushatü's-Selâtin), Fusûlü'l-Halli ve'l-Akd ve Usûlü'l-Harcı Ve'n-Nakdi'i²⁶, Ayn-ı Ali Efendi'nin Kavânîn-i Âl-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmîn Defter-i Dîvân'ı²⁷ Kâtip Çelebi'nin Düstürü'l-Amel Li-İslâhi'l-Hale'i²⁸ ve Mîzânü'l-Hak Fi İhtiyâri'l-Ehakk'ı²⁹, Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr'ı³⁰ Koçi Bey'in Telhîsât Der-Ahvâl-i Âlem-i Sultan Murad Hann veya Koçi Bey Risâlesi³¹, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nasihatü'l-Vüzerâ Ve'l-Ümerâ veya Kitâb-ı Güldeste adlı eseri³², Canikli Ali Paşa Risâlesi³³, İbrahim Müteferrika'nın Usûli'l-Hikem Fi Nizâmî'l-Ümem adlı eseri³⁴, Koca Sekbanbaşı Risâlesi³⁵, Keman-

23. Lütü Paşa, *Asafnâme*, (Haz. Ahmet Uğur), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982 Asafnâme için ayrıca bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Asafnâme*, Ankara, 1977; Ahmet Uğur, "Lütü Paşa ve Asafnâmesi", *Türk Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.XVI, S.1-2, 1977-1978; Bu eserin tenkidli transkripsiyonu için bkz. Ahmet Uğur, "Lütü Paşa'nın Asaf-nâmesi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, C.IV, (Ankara, 1980), s.243 vd.

24. Mehmet Şimşek, "Les Controverses Sur Les Innovations", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXVI, (Ankara, 1983), s.487; Uğur, a.g.e., s.90.

25. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Ait Metinler*, *Kitâb-ı Müstetâb*, *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, *Hırzû'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988.

26. *Aynı eser*, s.XVI.

27. Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmîn Defter-i Dîvân*, H.1017, (Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979.

28. Kâtip Çelebi'nin bu eseri Ayn-ı Ali Efendi, a.g.e., s.119 vd.'da aynen verilmiştir.

29. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak Fi İhtiyâri'l-Ehakk*, (*En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*), (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, No: 145, İstanbul, 1980.

30. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfâri'l-Bihar*, (*Deniz Savaşları Hakkında Bülüklere Armağan*), C.I-II, (Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, No: 145, İstanbul, 1980.

31. *Koçi Bey Risâlesi*, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1985; Görüclü Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, (*Eski ve Yeni Harflerle*), (Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt), Ankara 1994; A. Kemali Aksüt, *Koçi Bey Risâlesi*, İstanbul, 1939.

32. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, *Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Çev. Hüseyin Ragıp Uğurlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İzmir, 1990.

33. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa Risâlesi "Tedbirü'll-gazavât", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. VII, s.12-13 (Ankara 1973).

34. İbrahim Müteferrika, *Milletlerin Düzeninde İlmî Usuller* (*Müteferrika'nın Usûl'i'l-hikem Fi Nizâmî'l-Ümem*), (Sadeleştiren Ömer Okutan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1990; Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", *Bellekten*, C.XXVI, s.101-104, (Ankara, 1962), s.715 vd.

35. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi*, (Haz. Abdullah Uçman), Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 72.

keş Kara Mustafa Paşa Lâyihası³⁶, Resmî Ahmed Lâhiyahı³⁷ ile 28 Mehmed Çelebi'nin Sefâretnâmesi³⁸.

Kanuni devrinin son yıllarından itibaren bazı fermanlar çıkarıldığı gibi daha sonra gelen Padişahlar da gördükleri bozuklukları düzeltmeye mâtuf emir ve fermanlar çıkartmışlardır. Bu anlamda çıkartılan adâlet-nâme ve ıslahat fermanları da müesseselerdeki bozuklukların düzeltilmesi için verilen emir ve yasakları göstermesi bakımından gerilemeye dâir önemli belgelerdir.

Adâlet-nâme, "Devlet otoritesini temsil edenlerin, reâyâya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kânun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyan-nâme şeklinde bir Padişah hükmüdür." Adâlet-nâme'de hükümdarın, bütün otoriteler, kânun ve nizâmlar üstünde olan mutlak otoritesi, bir haksızlığı ortadan kaldırmak için bir tedbir olarak ortaya çıkar.

Adâlet-nâme, Osmanlılardan önceki mevcut bir geleneğin devamından başka bir şey değildir. Osmanlılardan önce de hükümdarlar bir takım haksızlıkların giderilmesi için hükümler çıkarırlardı. Adâlet-nâme, yaygın bir hal alan haksızlıkların padişah tarafından yasaklandığını halka ve görevlilere bildiren bir beyannâme olup, gayesi, "hilâf-ı şer' kanûn ve muğâyir-i emr-i hümayûn ibdâ' olunan bid'atleri bi'l-Külliye ref'edip vilâyetin emn u âmânına ve re'âyâ ve berâyânın itmi'nânına" erişmektir³⁹.

Adâlet-nâmelerden birkaç tanesine bir göz atarsak, bunlardan devletin en güçlü dönemi olan Kanuni döneminde çıkartılan adâlet-nâmeler dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan 1540 tarihinde çıkarılan adâlet-nâmeler dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan 1540 tarihinde çıkarılan adâlet-nâme, özellikle vezir ve sancak beğlerinin haslarında, zeâmet ve timarlarda niyâbet ve bâdihavâ gelirlerinin sâhipleri tarafından iltizâma verilmesi ve bunların sebep olduğu sustimallerle ilgilidir. Başlı bozuk grupların zulmündenn kaçan halkın bu defa hak ve adâlete aykırı bir tutum içinde bulunan ehl-i örfün tuzağına düştüğünü gören Sultan III. Murad, 1591 yılında bir

36. Faik Reşit Unat, "Sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa Lâyihası", *Tarih Vesikalari Dergisi*, C. I, S.6, (Ankara, 1942), s.443 vd.

37. Uğur, a.g.e., s.103.

38. *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi*, (Haz. Abdullah Uçman), Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 82.

39. Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.II, s.3-4, (Ankara, 1967), s.49 vd.

adâlet-nâme çıkartmıştır⁴⁰. Sultan III. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında, 1596 da Revan kadısına gönderilen adâlet-nâme, özellikle kapikulu ocakları mensupları ile ehl-i örfün, suistimalleri ve kendi başlarına salma yapmaları ile ilgili çıkartılmıştır. Sultan I. Ahmed'in 1609 yılında çıkarttığı adâlet-nâmesinde düzensizliğin Rumeli'ye sirâyet ettiği ve kadıların suistimallerde buldukları belirtilmektedir⁴¹. Bunlar dışında bazı kânun-nâmeler de adâlet-nâme özelliği taşımakta olup bu meyanda zikredilebilir⁴².

Burada belirtmeye çalıştığımız nasihat-nâme, siyâset-nâme, lâyiha türündeki bu eserler, Osmanlı Devleti'nin duraklama ve çöküş dönemlerindeki bozuklukları kendi uslûpları içinde anlatan önemli değerlendirmeler olup, bu eserlerdeki ana fikir "kânûn-ı kadîme dönme" fikridir. Bunlarda devletin zaafa uğradığı müesseseler ve hususlar öncelikle ortaya konulmakta, sonra da çareler ileri sürülmektedir. Daha ziyâde önceki dönemlerde, özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde olduğu gibi kânun ve nizâma uygun icraatta bulunulması önerilmektedir.

Burada zikrettiğimiz eserlerde de belirtildiği gibi, Batı'dan oldukça ileri bir durumda bulunan Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemindeki refah ve sükûnet, Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonlarına doğru yerini, yavaş yavaş huzursuzluk ve karışıklıklara bırakmaya başlamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti müesseselerindeki çözülmenin başlaması Kanuni dönemine kadar götürülebilir. İkinci Viyana muhâsarası ve sonrasında cereyan eden olaylar ile bu çözülmenin su yüzüne çıktığı anlaşılmaktadır.

1683 Viyana muhâsarasındaki başarısızlık, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı tarih olarak gösterilir. Osman Turan'ın ifadesiyle kızılalma seddini (Viyana) aşamamış olması⁴³ Osmanlı Devleti'nin artık gerilemeye başlamasının bir işareti olmuştur. Esasen, bu doğru bir tesbittir. Bir devletin gerilemesindeki sebep niçin askerî bir başarısızlığa bağlanmıştır? Bunun üzerinde durmak, önceki devirlerle bir muhâkemenin yapılması noktasında da önemli bir husustur.

40. Aynı makale, s.65.

41. Halil İnalçık, adâlet-nâmelerde ele alınan konuları, Eflâklılara ait adâlet-nâme dışında, angaryalar, salgunlar, aşar suistimalleri, kadı ve nâip suistimalleri, bâdihevâ resimleri dolayısıyla görülen suistimaller, zorla nihâh ve gerdek resmi ve tefeciler olmak üzere sekiz başlıkta mütâlaa etmektedir. Bkz. İnalçık, *a.g.m.*, s.63 vd.

42. Osmanlı Devleti'ndeki adâlet-nâmeler ve kânun-nâmeler hakkında geniş bilgi için bkz. İnalçık, *a.g.m.*, s.60 vd.

43. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C.I-II, İkinci baskı, İstanbul, 978, s.542.

İkinci Viyana Muhâsarası ve Yenilgisi

Kanuni Sultan Süleyman, 1529 yılında Viyana'yı 250.000 kişilik bir kuvvet ve 300 ağır topa kuşatmış, ancak ardı arkası kesilmeyen yağmurlar sebebiyle, ordunun bataklığa gömülme tehdidi ciddileşmeye başlayınca Macaristan'a çekilmek zorunda kalmıştı. Bu kuşatmaya Kanuni Sultan Süleyman bizzat katılmış ve komuta etmiştir. Onun ordusu yenilgiye uğramamış, yalnızca şehri alamamıştı⁴⁴. Viyana'nın feth edilememesinin sebepleri üzerinde farklı fikirler ileri sürülmüştür. Yeniçerilerin harbetmek istememeleri, Budin kalesi teslim alındığı zaman şehrin yağmalanmasına müsâade edilememesinin yeniçerilerin gönülsüz gitmelerine sebep olması, Eylül'den itibaren başlayan şiddetli soğuklar ve bilhassa kar yağması, mevsimin ilerlemesi ile ordunun ve mühimmat naklinin imkânsız hale gelmesi belli başlı sebepler olarak gösterilmiştir. Vezir-i âzâm ve Serasker Frenk İbrahim Paşa'nın ihâneti de ileri sürülmüşse de bu iddiayı teyid edecek bir belge yoktur. Herşeye rağmen I. Viyana kuşatması Osmanlı Devleti için bir başarı olarak telâkki edilmiştir⁴⁵. Bu kuşatmadan sonra artık, Avusturyalılar, Macaristan'ı tekrar ele geçirerek Balkanlara doğru ilerleyecek gücü bulamamışlardır. Bundan sonra Avusturya'nın Macaristan'a karşı teşebbüsleri mevzi ve neticesiz hareketler olarak kalmıştır. Bu itibarla I. Viyana seferi Macaristan'da Türk hâkimiyetinin istikbâlini temin eden bir sefer olmuştur⁴⁶.

Aradan bir buçuk asır geçtikten sonra gerçekleştirilen ikinci Viyana muhâsarası sırasında şehrin tabîi savunma durumu, daha önce Tuna ortalarında alınmış olan bir çok şehre göre daha güçlü sayılmazdı⁴⁷.

Esasen, Viyana seferinin Osmanlı Devleti açısından zamansız bir sefer olduğu anlaşılmaktadır. Avusturya yönetimindeki Protestan Macarların Katolik mezhebine girmeye zorlanmaları ve Orta Macar kralının ve prenslerinin, 1669-1670 yılındaki görüşmede Katolik mezhebini kabul etmemeleri üzerine, Avusturya İmparatoru

44. Feridun Emecen, "Kanuni Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s.324-325.

45. Viyana seferi dönüşünde, Viyana civarındaki ilk konakta tebrik merasimi yapılmış, Vezir-i âzam'dan itibaren bütün devlet ve ordu erkânına hil'atler verilmiş ve askere bahşiş dağıtılmıştır. Bkz. Rubina Möhring Herold, *Türk Viyana*, (Çev. Müjdat Karayerli), İstanbul, 1993, s.106.

46. Herold, a.g.e., s.102-105.

47. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev. Belkis Çorapçı Dışbudak), İkinci Baskı, İstanbul, 1993, s.10-11.

tarafından öldürülmelerinden sonra, öldürülen Orta Macar Kralı'nın oğlu Tökeli İmre (Emeric comte de Toékeli) Avusturyalıların eline geçen hükümetini kurtarmak ve babasının öcünü almak için Osmanlı Devleti'ne mürâcaatlarda bulunuyordu. Avusturya İmparatoru'na baş kaldıran Tökeli İmre, giriştiği mücâdelede bir müddet mukâvemetten sonra başarılı olamayarak Osmanlı Devleti'nden yardım istedi⁴⁸. 1681 de Beğlerbeği Hasan Paşa serasker tâyin edilip, Eğri, Temeşvar, Erdel, Eflâk ve Boğdan kuvvetleri dahil olarak 15.000 kişilik bir kuvvetle hareket geçerek Avusturyalılardan bazı kaleleri aldılar. Ancak İmparator Leopold Türk kuvvetlerinin dönmesinden sonra elinden çıkan kaleleri geri aldı. Bunun üzerine Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, önce Budin Vâlisi Vezir Uzun İbrahim Paşa'yı serdar atayıp Tökeli İmre ile Avusturya üzerine gönderdi⁴⁹. Bu birlikler, Orta Macaristan ülkesini tamamen ele geçirdi ve Tökeli, yılda 40.000 altın vermek şartıyla kral yapıldı⁵⁰. Tökeli İmre'ye Orta Macar Krallığı veya Kurus (Kruczes) Krallığı tevcihine dâir fermâ-ı hümayun ile tuğ ve alem gönderildi⁵¹. Bu sıralarda Avusturyalılar, Orta Macaristan'ın savunmasına bile cesaret edemediklerinden, daha önce Fazıl Ahmed Paşa zamanında yapılmış olan barışın (1664 Vasvar Sulhü) süresinin uzatılmasını istediler. Bu durumda Orta Macar Krallığı da Avusturyalılara onaylatılabilecek iken Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, barış süresinin uzatılması yerine Nemçe üzerine savaşı tercih etmiş ve savaş için Padişah'dan izin almıştır⁵². Böylece Avusturya'ya harp ilân edilmiş oldu⁵³.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın savaş izni alırken sadece Yanık ve Komran kaleleri için izin aldığı, Beç kalesini söz konusu etmediği, dolayısıyla Padişah'ın Viyana üzerine bir sefere rıza göstermeyeceği anlaşılmaktadır⁵⁴.

48. Tökeli İmre'ye, Avusturyalıların işgalinde bulunan Kaşav ile Honad ve Fülele kalelerinin geri alınması için yardım istemişti. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III/I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998, s.435.

49. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.436.

50. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuat, Kurumları Ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Haz. Neşet Çağatay), C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1979, s.281.

51. Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmâniye*, İstanbul, 1318, s.86.

52. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.280 vd.

53. Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s.86.

54. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, askerinin Viyana üzerine hareket ettiğini bir telhîs ile bildirdiği zaman Sultan IV. Mehmed, "Kastımız Yanık ve Komran kal'aları idi. Beç kal'ası dilde yok idi. Paşa ne acep saygısızlık idüp bu sevdaya düşmüş hoşimdi Hak Te'âla âsân göre, lâkin mukaddem bildireydi rızâ vermezdim." demiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.445; Mücteba İlgürel, "IV. Mehmed", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s.72, Silâhdar, Tarih II, s.39'dan nakl.

Kanuni'nin ordunun bizzat başında sefere katılmış olmasına mukâbil, askerlerinin başında ancak Belgrad'a kadar gelmeye razı olan Sultan dördüncü Mehmed, bu iş için Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı görevlendirdi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın komutan olarak oldukça parlak bir geçmişi vardı. 1672'de Dinyester nehri kıyılarında Polonyalı Jan Sobieski'ye yenerek Kamenet Podolski kalesini ele geçirmiş, iki yıl sonra da Uman'ı almıştı. Ayrıca, Padişah'ın kızı Küçük Sultan'la evlenerek saraydaki nüfûzunu artırmıştı⁵⁵.

Osmanlı ordusuna Kırım Hanı Murad Giray, Orta Macar Kralı Tökeli, Erdel Prensi Apaki, Eflâk ve Boğdan Voyvodaları, Anadolu ve Rumeli Beğlerbeğileri, Diyarbekir Vâlisi Kara Mehmed Paşa, Halep Vâlisi Ebu Bekir Paşa, Bosna Vâlisi Hızır Paşa ve daha bir çok ümerâ kuvvetleriyle katıldı⁵⁶. Böylece Osmanlı ordusu muhârip kuvvetler 60.000 olmak üzere, bazı kalelerin işgaline memur edilen kuvvetlerle birlikte takrîben 100.000-120.000 kişiye ulaşmıştır⁵⁷.

28 Haziran günü İstonibelgrad'dan hareket eden Osmanlı ordusu ondokuz sene önce Fazıl Ahmed Paşa'nın geçemediği Rap çayını geçerek, önce Yanık kalesini, sonra süratle Viyana'yı kuşattı⁵⁸. Viyana kuşatmasından önce Yanikkale civârında Merzifonlu'nun çadırında istişâri bir toplantı yapılmış ve Merzifonlu'nun görüşü doğrultusunda Viyana üzerine yürünmesine karar verilmiştir⁵⁹. Viyana kuşatması iki ay sürmüş ve Türk ordusu şiddetli bir savunma ile karşılaşmıştır. Viyana kuşatması devam ettiği sıralarda, her zaman olduğu gibi Papa XI. İnnocent Avrupa Hıristiyanlığını hare-

55. Palmer, *a.g.e.*, s.12.

56. Aynı yer.

57. İ.H. Uzunçarşılı, ordunun mevcudunun 350.000 kişi kadar muhârip olmak üzere toplam 500.000 kişi kadar olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.440; İ.H. Danişmend, kaynaklarda ordu mevcûdu hakkında 150.000, 200.000, 220.000, 300.000 gibi rakamlar verilmişse de bu rakamların mübâlağalı olduğunu ifade ile Viyana müdâfii Kont Starhember'in bir mektubuna istinâden muhârih kuvvet toplamının 60.000 den ibâret olduğunu belirtmektedir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.III, İstanbul, 1950, s.453; Savaşın seyrinden de Osmanlı ordusunun muhârip gücünün 60.000 kadar olduğu anlaşılmaktadır.

58. Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s.88; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât (Olayların Özü)*, 1656-1684, (Sadeleştiren: Abdülkadir Özcan), Tercüman 1001 Temel Eser, No. 105, İstanbul, 1977, s.207-208.

59. Bu toplantı için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.209 vd.

kete geçirmiştir. 24.000 Leh, 35.000 Nemçe (Avusturya) askeri ile 40.000 kadar da başka yardımcı birliklerden oluşan bir Ordu⁶⁰ Lehistan Kralı Jean Sobieski komutasında Viyanalıların yardımına geldi. Esasen, Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, oluşturulacak bir haçlı ordusunun Viyana'ya gelebileceği ihtimâline karşı bazı tedbirler aldığı görülür. Bu tedbirlerden en önemlisi ve daha sonra savaşın kaderini etkileyecek tedbir, Kırım Hanı Murad Giray'ın Viyana'dan altı saat mesafede Tuna üzerindeki taş köprüden haçlı ordusunun geçişini engelleyecek olmasıydı. Ancak Kırım Murad Giray, Lehistan Kralı Jean Sobieski komutasındaki kuvvetlere karşı hiç bir harekette bulunmamış ve bu kuvvetler kolaylıkla bu köprüden geçerek, Viyana'ya doğru ilerlemişlerdir⁶¹.

12 Eylül günü Viyana ormanı denilen dağların son çıkışını teşkil eden Alamandağı (Kahlenberg) mevkiine gelmiş olan düşman ordusu ile başlayan savaşta Türk ordusu yenilerek geri çekilmeye başladı⁶². Harp meydanında Osmanlı hazine çadırı, Merzifonlu'nun muhteşem çadırı, baha biçilemeyecek zenginlikte mücevherli kılıçlar, hançerler, kutular, silâhlar, elbiseler kalmış ve düşman kuvvetlerince yağmalanmıştır⁶³. Belgrad'da bulunan Padişah, bozgun haberini alınca Merzifonlu'nun Belgrad'a gelmesini beklemeyip Edirne'ye hareket etmiştir⁶⁴.

Bu yenilginin savaş sırasındaki sebepleri şöylece sıralanabilir:

1- Budin Beğlerbeği Arnavut Koca İbrahim Paşa, Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya dış bilemediğinden düşmanın ilk hücumunda askerini alıp Yanıkkale (Raab) tarafına doğru çekildiği için düşman ordusu Türk ordusunun merkezine doğru yol bulmuştur.

2- Kırım Hanı Murad Giray'ın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sevmediğinden, düşmanın Tuna'dan geçmesine seyirci kal-

60. Richard F. Kreutel, müttefik ordunun 200.000 mevcudu olduğunu belirtir. Bkz. Richard F. Kreutel, *Viyana önlerinde Kara Mustafa Paşa*, İstanbul 1994, s.101; İ.H. Uzunçarşılı müttefik ordunun mevcudunun 100.000 kişi olduğunu kaydeder. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.450; İ.H. Danişmend, Papas Marco d'aviano'nun bir mektubuna istinâden müttefik ordunun mevcudunun 70.000 olduğunu kaydeder. Bkz. Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.454; Nejat Göyünç müttefik ordunun 65.000 kişi olduğunu belirtir. Bkz. Nejat Göyünç, "II. Viyana Kuşatması", *Tarih ve Toplum*, s.1 (Ocak, 1984), s.44.

61. Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.455; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.451.

62. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.452-453.

63. Göyünç, *a.g.m.*, s.44; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.226'da o sırada hazindarbaşının çadırında olup, kaçırılması imkânsız olan 102 kese para ve 16 samur kürkün yağmalandığı kaydedilmektedir.

64. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, s.231.

dığı gibi sol cenah askerlerinin harbine seyirci kalmıştır. Murad Giray'ın Osmanlı ordusu hakkında söylediği şu sözler ilginçtir: "Sen bu Osmanlının bize ettüğü cevri bilmezsun. Bu düşmanınun def'i yanumda lâ-şey idi ve bilirüm ki dinimize de ihânetdir! Lâkin gayret beni komadı; Anlar da görsünler kendülerin kaç akçe âdem imiş; Tatar kadrin bilmesünler!"⁶⁵.

3- Ganimet mallarıyla esirleri hayvanlara yükleyip kaçan bazı kişiler, harbeden askerlerin de mal kaygusuyla kaçmalarına sebep olmuşlardır⁶⁶.

4- Viyana'nın kenar mahallelerinde ele geçirilen şaraplarla akınlarda esir alınan kadınlar yüzünden orduda sarhoşluk ve safahat baş göstermiştir.

5- Osmanlı ordusunda bulunan, aslen Hıristiyan olan birçok süvâri düşman tarafına geçmiştir⁶⁷.

6- Avrupa ülkelerinden Viyanalılara yardım gelebileceği ihtimâli de göz önünde bulundurularak kuşatmanın bu kadar uzun süre tutulmaması gerekir ve şehri ele geçirmek mümkün iken, Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, şehirde bulunduğu sanılan çok miktarda paranın ve malın talan edilmemesi için kalenin kendiliğinden teslimini beklemiştir.

7- Ordu, Osmanlı ülkelerinden epey uzaklaşmış olduğundan, kuşatma bir ayı geçtikten sonra yiyecek ve içecek konusunda ciddi sıkıntılar baş göstermiştir.

8- Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kuşatmayı kaldırmak istemediğinden küçük toplarla ve az bir kuvvetle savaşa tutuşulmuştur⁶⁸. İ. Viyana muhâsarasında yolların çamurlu olması sebebiyle getirilmeyen ağır topların başarısızlığın en esaslı faktörü olduğu bilinmesine rağmen, Viyana nasıl olsa düşer düşüncesiyle işin hafife alınarak ağır topların getirilmemesi, Osmanlı'ya çok ağıra mal olmuş ve tarihin akışını değiştirmiştir⁶⁹.

65. Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.455.

66. Kreutel, *a.g.e.*, s.99; Danişmend, *aynı yer*.

67. Danişmend, *aynı yer*.

68. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.283-284.

69. Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 1978, s.141.

70. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, C.III/2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1982, s.422.

Bütün bunlara rağmen Viyana yenilgisinden doğrudan doğruya Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sorumlu tutulduğu görülür. Merzifonlu'nun şahsiyeti ile ilgili olarak, "Zeki, idâresi iyi, azim sâhibi, işten anlar, değerli bir devlet adamı olmakla beraber paraya harîs, asabî, kendini beğenmiş ve ikinci olduğundan bu halleriyle epi düşman kazanmıştı." ifâdesi⁷⁰ Onun bu yenilgideki sorumluluğunu kısmen açıkladığı gibi yenilgi sonrasında aleyhinde oluşan düşüncelerin de kabul görmesini sağlamıştı. Yanında ancak 9-10.000 asker kalan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa akşama kadar büyük bir kahramanlıkla savaşmış, hatta şehid olmak için düşman içine atılmak istemişse de yanındakiler mâni olmuşlardır. Viyana önlerinde yenilen Osmanlı ordusu, 24 Eylül'de Budin'e doğru çekil Viyana önlerindeki hezimet Padişah'ın Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya itimadını sarsmamış, hatta ona kılıç ve kaftan göndererek iltifatta bulunmuştur. Malubiyetin bütün mesuliyeti İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray Han'a yüklendiğinden Kara Mustafa Paşa teveccühten düşmemiş ise de yenilgiyi Belgrad'da öğrenen Padişah, Edirne'ye döndükten sonra, Sadrazam'ın düşmanı olan saray ağaları (Yusuf Ağa, Sarı Süleyman Ağa, Kara İbrahim Paşa) kendisini Viyana bozgununun yegâne müsebbibinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olduğuna inandırdılar ve idamına⁷¹ sebep oldular. Bunda düşmanın Estergon kalesini zabtetmesi, Ciğerdelen mevkiinde Hızır Paşa fırkasının hezimete uğraması, Paşa ile 7000 kadar askerinin şehid olması da etkili olmuştur⁷².

Ekim ayının ilk haftasında Polonyalı süvâriлер Estergon'un güneyinden geçen Parkan nehrinde sert bir biçimde durduruldular. Burada cereyan eden savaşta Polonya ordusu bozguna uğratıldı. Ancak iki gün sonra Loren Dükü Karl komutasındaki birleşik bir Hıristiyan ordusu Tuna ortalarındaki Türk direnişini kırdı ve Estergon kısa bir bombardımandan sonra teslim oldu⁷³. Bu husus Türk kuvvetlerinin bir panik yaşadığını göstermektedir. Ayrıca Türk ordusu içinde bulunan, başta Kırım Han'ın kuvvetleriyle Erdel Kralı'nın, Eflâk ve Boğdan Voyvodalarının ve Orta Macar kuvvetlerinin üzerlerine düşeni yapmadıklarını göstermektedir. "Estergon

71. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamı konusunda bkz. Kreutel, *a.g.e.*, s.106 vd.

72. Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s.90; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Venediklilerin Mora ve Bosna taraflarını istilâ etmek niyetinde oldukları haberini alan padişahın sabrının taşıdığı ve Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'yı Merzifonlu'nun idamı işiyle görevlendirdiğini kaydetmektedir. Bkz. Defterdar Sarı Mustafa Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.235.

73. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.456; Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.457.

aslında Katolik Avrupa için İslâmlaştırılmış bir kentin Hıristiyan orduları tarafından ilk geri alınışını simgelemektedir.⁷⁴”

Estergon'un düşmesinden sonra Peşte'nin Avusturyalıların eline geçmesine mâni olunamadı. Peşte, Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra Macaristan'daki harekâtı idâre eden Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa, Dük Charles de Lorraine'in Vác önüne gelmesi Budin'i tehlikeye soktuğundan, Kara Mehmed Paşa komutasında Vác üzerine asker göndermişse de vukû bulan muhârebeye Osmanlı kuvvetleri yenilmiş ve Vác düşmüştür. Akabinde Peşte'yi düşmana terk eden ve Budin'in kuşatılacağını anlayan Tekfurdağlı Mustafa Paşa Ak-Kilise civârında tuttuğu savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Nemçe ordusu kumandanı Dük de Lorraine Budin'i kuşattı⁷⁵. Avusturyalılar Budin'i aylarca kuşatma altında tuttularsa da ele geçiremediler⁷⁶.

Viyana yenilgisinden sonra bile Osmanlı Devleti oldukça güçlü bir devlet sayılırdı. Balkanların hemen hemen tamamı, Anadolu, Hazar denizine doğru Kafkaslar, Rodos, Girit, Kıbrıs, Mısır ile aşağı Nil vadisi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Osmanlı hâkimiyetindeydi. Viyana yenilgisi ardından Osmanlının bu gücünü gören Katolik Hıristiyanlığı, ilk defa Türklere karşı büyük bir stratejik plan hazırladılar. 1684 yılında Venedik, Lehistan ve Avusturya temsilcileri bir araya geldi ve Papa XI. Innocent'in desteğiyle yeni bir kutsal ittifak kuruldu⁷⁷. Bu birlik Osmanlı Devleti sınırlarını tehdit edecek planlar hazırladı ve Avrupa topraklarındaki arazinin paylaşılmasını kararlaştırdı. Bu gelişmelerden, Kutsal İttifak'ın tam anlamıyla bir haçlı seferi açtığı anlaşılmaktadır.

1683 yılından 1699 yılına kadar onaltı yıl devam eden savaşlarda Osmanlı Devleti, önemli topraklar kaybederken, mütemâdiylen yenilen ve kaybeden taraf da olmamıştır. Kayda değer başarılar ve zaferler de vardır. Bu süre içinde, kronolojik olarak tâkip edersek: Estergon ve Peşte'nin düşmesinden sonra, 14 Haziran 1648'de Avusturya ordusu tarafından kuşatılan Vişgrad ka-

74. Palmer, *a.g.e.*, s.16.

75. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.461.

76. Budin kuşatması ve cereyan eden olaylar için bkz. M. Cavit Baysun, "Budin" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1993, s.753 vd.

77. Venedik, Lehistan ve Papa hükümetlerinin Avusturya ile kurdukları bu ittifaka Rusya, Kazak, Toskana ve Malta hükümetleri dahi katıldı. Bkz. Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s.91.

lesi düştü. Vişgrad'ı zabdeden ve Waitzen kalesine doğru ilerleyen düşman ordusu ile 27 Haziran 1684'de karşılaşan Budin Beğlerbeği Kara Mehmet Paşa yenildi ve bu kale de düştü. 15 Temmuz 1684'de düşman kuvvetlerince kuşatılan Budin, dört aya yakın bir süre kuşatma altında kaldıktan sonra Vezir Melek İbrahim Paşa, Budin'i muhâsara eden düşmanı tard etti ve Budin muhâsaradan kurtarıldı. 8 Ağustos 1684'de Ayamavri kalesi Venediklilerin eline geçti. 26 Eylül 1684'de Kamâniçe'de, Kırım Hanı Selim Giray ve Serdar Sarı Süleyman Paşa kuvvetleri Lehistan Kralı Sobieski'yi mağlup etti. Ayamavri kalesinin düşmesinden beri Venediklilerin tehdidine uğrayan Preveze 28 Eylül 1684'de düştü. 1685 yılı ortalarında Bosna Beğlerbeği Venedikliler karşısında Sing zaferini kazandı. 1 Haziran 1685 de muhâsara edilen Koron, bir aydan fazla bir süre muhâsaradan sonra düşmüş ve ahâlisi kılıçtan geçirilmiştir. 16 Ağustos 1685'de Lorraine'in Uyvar kalesini kuşatmasından istifade ile Estergon'u kuşatan İbrahim Paşa Lorraine'in üstün kuvvetleri karşısında yenilerek geri çekildi. 19 Ağustos 1685'de Uyvar kalesi Lorraine tarafından zapt edilmiş ve halkı kılıçtan geçirilmiştir. Aynı yıl Boyan'da Kral Sobieski'ye karşı zafer kazanıldı. 15 Haziran 1686'da Navarin Venediklilerin eline geçti. Üç aya yakın bir süre kuşatmada altında kalan Budin, 2 Eylül 1686 tarihinde düştü. 12 Ağustos 1687'de Mohaç'ta Serdar Sarı Süleyman Paşa ağır bir yenilgiye uğramış, 20.000 türk askeri şehit olmuştur. Bu olayın akabinde muhâsara edilen Kamâniçe kurtarıldı. 25 Eylül 1686'da Atina Venediklilerin eline geçti. 14 Ocak 1687'de Eğri düştü. 14 Ağustos 1688'de Kamâniçe, Kırım Hanı Selim Giray'ın oğlu Azamet Giray komutasında sevkettiği kuvvetlerce Lehlilerin muhâsarasından kurtarıldı. 10 Ağustos 1688'de Alman ve Avusturya kuvvetlerince kuşatılan Belgrad bir ay kadar kuşatma altında kaldıktan sonra 8 Eylül 1688 tarihinde düşmüştür. 30 Ekim 1688'de Çelebi İbrahim Paşa, Eğriboz açıklarında Venediklileri mağlup etmiş ve adayı kuşatmadan kurtarmıştır. 30 Mayıs 1689'da Kırım'ı zapdetmek üzere hareket eden 300.000 kişilik Rus ordusu Perekop (Ur)'da Selim Giray'ın kuvvetleri ile karşılaşmış ve mağlup olmuştur. 8 Temmuz 1689'da İrşive (Orsova) ve Fethülislam (Gladova) kaleleri istirdât edildi. 30 Ağustos 1689'da Macar Serdarı Arap Recep Batucina'da, 24 Eylül 1689'da da Niş'de bozguna uğradı. 11 Temmuz 1690'da Kanije düştü. 21 Ağustos 1690'da Çerkes Ahmed Paşa, Zernescht zaferini kazandı. 8 Kasım 1690'da Belgrad istirdât edildi. 6 Mart 1691'de Avlonya istirdât edildi. 12 Haziran 1692'de Varat kalesi düştü. 18 Temmuz 1692'de Girit'e çıkan düşman kuvvetleri Hanya kalesini kuşatmışlarsa da ele geçirememişlerdir. 12

Eylül 1693'de muhâsara edilmiş olan Belgrad kurtarıldı. 28 Haziran 1694'de Dalmaçya'da Gabella kalesi düştü. 12 Eylül 1694'de Varadin Türk kuvvetlerince kuşatılmışsa da ele geçirilememiştir. 21 Eylül 1694'de Sakız düştü. 18 Şubat 1695'da Koyunadaları'nda Venedikliler yenildi ve Sakız adası istirdât edildi. 9 Eylül 1695'de Temişvar'da Lippa kalesi fethedildi. 18 Eylül 1695'de Osmanlı donanması Zeytinburnu açıklarında Venediklileri mağlup etti. 22 Eylül 1695'de Lugos'ta Avusturya ordusu mağlup oldu. 13 Ekim 1695'de Rus Çarı Deli Petro karşısında Türk ordusu gâlip gelerek Azak kalesi muhâsaradan kurtarıldı. 6 Ağustos 1696'da Azak kalesi Rusların eline geçti. 27 Ağustos 1696'da Sultan II. Mustafa Olasch'da Avusturya ordusunu mağlup etti. 11 Eylül 1697'de Türk kuvvetleri Zenta'da yenildi⁷⁸.

Cereyan eden bu olaylardan anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti Viyana yenilgisinden sonra karşılaştığı beklenmedik saldırılar karşısında ciddi bir bocalama dönemi yaşamıştır. Akabinde toparlanmış ve bütün gücüyle kayıplarını telâfi etmeye çalışmıştır. Savaşın ilerleyen yıllarında Osmanlı Devleti gibi İttifak devletleri de iyice yorulmuşlar ve istedikleri neticenin savaşın başındaki kadar kolay, hatta mümkün olamayacağını anlamışlardır.

2. Karlofça Andlaşması

İkinci Viyana Muhâsarası'nın başarısızlığa uğraması ve akabinde devam eden savaş, haçlı müttefiklerinin taarruzlarına cesaret vermiş ve Türkleri ağır kayıplara uğratarak Karlofça Muâhedenâmesi'ni imzalamağa mecbur etmiştir. Sadrazam Amcazâde Hüseyin, Sultan II. Mustafa'ya, savaşa devam edip yeni zararlara uğramaktansa önce barış yapılması sonra da terk edilen yerlerin geri alınmasını teklif etmesi üzerine andlaşma yapıldı⁷⁹. Özellikle onaltı yıl süren savaşlarda asker ve kumanda heyeti bakımından uğranılan kayıplar, malî ve idarî sahalarda baş gösteren sıkıntılar ve Zenta'da ordu mevcudunun sekizde birini kaybetmesi sebebiyle daha sonra önüne geçilemeyecek bir bozgun dan çekinildiği anlaşılmaktadır⁸⁰. Andlaşma 26 Ocak 1699'da Karlofça'da (Sremski Karlovici) imzalandı.

78. Danişmend, *a.g.e.*, C.III, s.458 vd.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.461.; Bu olayların bir kısmı için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât*, s.227 vd.

79. Tahsin Ünal, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi*, III. Baskı, Ankara, 1974, s.34.

80. İsmet Parmaksızoğlu, "Karlofça" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1993, s.349.

Andlaşmaya göre, Temeşyar Eyâleti ile Belgrad'ın karşısındaki Sirem kıtasının Tuna kavşağıyla Bava-Bossut kavşağı arasındaki kısmı Osmanlı Devleti'nde kalacak, Sava ve Unna nehirleri tâbii hudud olacaktır. Erdel ile Macaristan'dan zapt ettiği topraklar Avusturya'ya terkedilmiştir.

Mora ve Dalmaçya ile Aya-Mavri adası Venediklilere bırakılmış, Dalmaçya'da bir çok toprak şeridiyle İnebahtı ve Preveze kaleleri, Venedikliler tarafından tahrîbi şartıyla Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.

Kamânîçe kalesi ile Podolya ve Ukrayna eyâletleri Lehistan'a verilmiştir.

Avusturya, Venedik ve Lehistan devletlerinin haraç veya hediye olarak Türk hazinesine vergeldikleri bütün pişkeşler kaldırılmıştır⁸¹. Bu anlaşmaya Rusya bir elçi göndererek üç yıllık bir mütâreke imzalanmış, bir yıl sonra yapılan andlaşma ile Azak kalesi Rusya'ya bırakılmıştır⁸².

3. SİYÂSÎ ÇÖZÜLME

Osmanlı Devleti'nin siyâseten en güçlü olduğu dönem hiç şüphesiz Kanuni dönemidir. Çünkü siyasî olarak güçlü olmayı gerektiren idârî, askerî, iktisâdî ve içtimâî müesseselerdeki güçlülük ve bu müesseseler arasındaki uyum siyâsî alana da tabîi olarak yansımıştır. Bu dönemden sonra müesseselerdeki bozulmalara paralel olarak siyâsî istikrarsızlıklar yaşanmaya başlanmıştır. II. Viyana seferine kadar ciddi bir askeri başarısızlık söz konusu olmadığı için siyâsî zaaf lar da pek hissedilmemişti. Bu noktada II. Viyana yenilgisinin ortaya koyduğu siyâsî durum üzerinde durulması gerekir.

Öncelikle Avusturya seferi zamansız ve iyi hesap edilmeden yapılan bir seferdir. Tökeli İmre'nin Osmanlı Devleti'ne mürâcaatları iyice değerlendirilmeden, devleti sıkıntıya sokacak olan bir sefere girişildiği anlaşılmaktadır. Esasen, Tökeli İmre'ye yardım gönderilmesi ve ilk anda başarılı olunmasının, başta Merzifonlu olmak üzere ümerâyı yanıltmış olabileceği düşünülebilir. Yine 1664 Vasvar Sulhü'nün süresinin uzatılmasını isteyen Avus-

81. Danişmed, *a.g.e.*, C.III, s.484-485; Ayrıca bkz. Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s.105; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.589 vd.; Parmaksızoğlu, *a.g.mad.*, s.346 vd.

82. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.593.

turyalılara, Orta Macar Krallığı da onaylatılabilecek iken, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın barış süresinin uzatılması yerine Nemçe üzerine savaşı tercih etmiş olması siyâsî basiretsizliği göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Mukaddes Roma-Cermen İmparatorluğu'nun, başka bir ifâde ile Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti olan Viyana'nın Hıristiyanlık âlemi için bir sembol olduğu⁸³ düşünülmediği gibi, Viyana muhâsarası üzerine Avrupa'da oluşan haçlı birliğine karşı Merzifonlu'nun almaya çalıştığı tedbirin yeterli olmaması, savaşın neticesini etkileyen başka bir âmil olmuştur.

1683'te başlayıp onaltı yıl süren savaşlar sonunda yapılan andlaşma, Osmanlı Devleti'nin siyâseten eski gücünü kaybettiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti, bu andlaşma ile dört devlete önemli toprak parçası bırakıyordu. Macaristan ve Transilvanya'nın tamamı, Dalmaçya ve Mora'da Venediklilerin ele geçirdikleri topraklar elden çıkıyordu. Karlofça Andlaşması müzâkereleri devam ederken, Ruslar da bir heyet göndererek, görüşmelerin esasını, "savaş sırasında alınan topraklardan o anda kimin elinde ne varsa, o devlet onun mâliki olmalıdır" prensibine dayanmasına rağmen, ellerinde olmayan Kerç kalesini istemişlerdir⁸⁴. Esasen Rusya, tarihinde ilk defa Avrupalı Hıristiyan devletler ile aynı cepheye Türklerle karşı büyük bir harbe katılmıştı. Rusya, Azak kalesini alarak, Karadeniz'e ulaşmak amacıyla 1695 yılında kalabalık bir orduyu Azak üzerine sevk etmiş, ancak bir netice alamadan çekilip gitmişti. Daha sonra Ruslar tarafından tekrar muhâsara edilen Azak kalesi 19 Temmuz 1696 tarihinde vire ile teslim olmak zorunda kalmıştı. Bundan cesaretle Ruslar, Kırım üzerine de harekete geçmişlerse de bir başarı elde edememişlerdi. Karlofça'da yapılan müzâkerelerde Kerç boğazını isteyen Rusya, Kerç boğazından Karadeniz yolu ile İstanbul'a bir harp gemisi göndererek Rus harp gemilerine Karadeniz'e çıkmak imkânı sağlamak istemişti⁸⁵. Rusya'nın bütün bu manevralarına rağmen Karlofça Andlaşması sırasında anlaşmaya varılamamış, sadece iki yıllık bir mütâreke yapılmıştır. Daha sonra savaş ihtimâli ortaya çıkınca Türklerle karşı karşıya kalmanın tehlikeli olacağını düşünen Ruslar anlaşmaya yanaşmışlar ve 15 Temmuz 1700'de andlaşma imzalanmıştır. Buna göre, Azak kalesiyle

83. Göyünç, *a.g.m.*, s.44.

84. Mehmet Saray, "Başlangıcından Petro'ya Kadar Türk-Rus Münâsebetlerine Genel Bir Bakış", *I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, s.35, (İstanbul, 1994), s.219.

etrafındaki kale ve hisarlar Rusya'ya bırakılıyordu. Andlaşma'nın 13. maddesi gereğince Ruslar, İstanbul'da Kapu Kethüdası adıyla küçük elçi bulunduracaklar ve bu elçi diğer devletlerin dâimi elçileriyle aynı hakkı hâiz olacaktı. Ruslar, bu anlaşma ile ısrarla istemiş oldukları "Karadeniz'den Rus ticaret gemilerine serbestçe gidiş geliş hakkı"nı elde edememişlerdir⁸⁶. Andlaşmanın, Kırım Hanlığı'nı temelinden sarsan hükümlerinin, Kırım'daki Türk hâkimiyetinin kaybedilmesine başlangıç teşkil ettiği söylenebilir⁸⁷.

Devletin, öncelikle andlaşma istemek zorunda kalması, artık eskisi gibi siyâsî olarak da gücünün kalmadığı anlamına gelmektedir. Kaldı ki, andlaşma ile biraz zaman kazanıp, toparlandıktan sonra kaybedilen toprakların istirdâdı politikası başarılı olamayacak ve tamamen savunma hâlinde bir devlet durumuna geçecektir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı bu andlaşma, başta Rusya olmak üzere daha bir çok devlete cesaret verecektir. XVIII. yüzyılda batı ile mücadelelerin yanısıra doğuda da ciddi sıkıntılar yaşayacak olan Osmanlı Devleti, mütemâdiyem tâvizler vermek zorunda kalacaktır. Nitekim, Karlofça Andlaşması'ndan sonra Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından ortaya atılan istirdât politikasına devam edilmiş, kaybedilen toprakların geri alınması için çıkan fırsatları değerlendirmek amacıyla savaflara girilmişse de mağlup olarak yeni araziler kaybedilmiştir. 1700-1714 yılları arasında, Avusturya ile Fransa arasında cereyan eden savaflar sırasında, Fransa, Avusturya'nın doğuda meşgul edilmesi amacıyla Osmanlı Devleti'ne, kaybettiği toprakları istirdâd için müteaddit mürâcaatlarda bulunmuşsa da Avusturya'ya harp ilân edilmedi. Aynı şekilde İsveç Kralı Demirbaş Şarl, 1706-1709 tarihlerinde Rusya ile yaptıkları savaflar sırasında Osmanlı Devleti'ne mürâcaatla Rusya'ya karşı birleşerek kaybedilen toprakların istirdâdını defalarca teklif etmişse de bu tekliflere aldırış edilmedi⁸⁸. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin başta Azak kalesi olmak üzere 1700 barışı ile Rusya'ya bırakılan sahayı geri almak için çok müsâit bir fırsat çıkmışken, başta Sadrazam Çorlulu Ali Paşa olmak üzere Türk devlet adamları, bu fırsattan faydalanma yoluna gitmemişler ve Rusya'ya karşı barışçı bir politika tâkip etmekte ısrar etmişlerdir⁸⁹. 1709'da Petro'ya yenilerek Bender kalesine gelen Demirbaş Şarl'ı tâkip eden Rus süvârileri

85. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990, s.13.

86. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.593.

87. Parmaksızoğlu, *a.g.mad.*, s.350.

88. Ünal, *a.g.e.*, s.37.

89. Kurat, *a.g.e.*, s.18.

Osmanlı hudûduna tecâvüzle bazı köyleri ve kasabaları tahrip ettiler. Bu olaylar üzerine 1710 yılında Rusya'ya harp ilân edildi. Kırım kuvvetleriyle 140.000 kişiye ulaşan Türk ordusu Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa'nın komutasında Kartal'dan hareketle Prut Nehri'nin sol sâhilini tâkiben kuzeye doğru ilerledi. 20 Temmuz günü Rus kuvvetleri, aralarında Çar Deli Petro olduğu halde kuşatıldı. Ancak ateşli silâhlarla savaştan Rus ordusu karşısında Türk ordusu zâyiat vererek duraklamak zorunda kalıyordu. 21 Temmuz'da Türk kuvvetleri kesin bir taarruza hazırlanırken ağır zâyiat veren Ruslar barış için başvurdu. Baltacı Mehmed Paşa, barış için gelen bu subayları dinlememiş ise de daha sonra gelen elçinin getirdiği mektuba güvenerek barış yapılmasına karar verdi. Kırım Hanı Devlet Giray ile Demirbaş Şarl'ın temsilcisinin itirazlarına⁹⁰ rağmen andlaşma imza edildi.

Prut Andlaşması'na göre, Ruslar Azak kalesini silâh, cephâne ve tahkimâtı ile birlikte iâde edecekler; Osmanlı hudûdunda inşâ ettikleri bir kaç kaleyi yıkacaklar; Kırım ve Lehistan'ın iç işlerine karışmayacaklar; Şarl'ın memleketine dönmesine mâni olmayacaklar; İstanbul'da Rus elçisi bulundurmayacaklardı. Andlaşma metninde belirtilen şartların yerine getirileceğine ait bir garanti verilmediği gibi, müddeti de tesbit edilmemişti. Ayrıca andlaşma metninin Rusçası ile Türkçesi arasında farklar vardı⁹¹.

Görüldüğü gibi andlaşma metni Rusların vaatleriyle doludur. Rusların bu vaatlerini yerine getirip getirmeyecekleri Giray Han'dan başka kimsenin hatırına gelmemiştir. Elden kaçan bu büyük fırsata rağmen Prut Andlaşması da büyük bir zafer olarak telâkki edilmiş, her tarafta şenlikler yapılmıştır. Bu tarihten sonra Rusya, yayılmacı politikasını devam ettirerek⁹², Petro'nun vasiyetine uygun olarak Hazar Denizi sâhilleri boyunca işgallere başlayacaktır.

90. Demirbaş Şarl, Baltacı Mehmed Paşa ile görüşmesinde, Rusların neden bırakıldığını sorması ve Çar'ı esir olarak Padişah'a götürmesinin doğru olacağını söylemesi üzerine Baltacı Mehmed Paşa, aman dileyene kılıç çekilmeyeceğini, merhamet istida eden düşmanla barış yapılmasını şeriatın emrettiğini söylemiştir. Bkz. Ünal, *a.g.e.*, s.44-45.

91. Kurat, *a.g.e.*, s.20-21.

92. Bu hususta bkz. Mücteba İlgürel, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 İlk Rus İstilâsı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, S.35 (İstanbul, 1994), s.168 vd.; Mehmet Saray, "Balkanlarda Rus Yayılması, Gazi Osman Paşa ve Plevne Müdâfaası", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, s.13, (İstanbul, 1987), s.552 vd.

Prut Andlaşması ile istirdât siyâsetinin kuzey davası halledilmiş görünüyordu. Andlaşma ile Azak geri alınabilmişti. Bunun dışında Ruslar, andlaşma hilâfına vaatlerini yerine getirmekte zorluklar çıkarmaya çalışmışlardır.

İstirdat siyâsetinin gereği olarak, 1714'te Mora Rumlarının yardım istemeleri üzerine Venedik'e harp ilân edildi. Üç aylık bir mücadeleden sonra Venedikliler Mora'dan tard edildiler. Osmanlı taarruzlarını durdurmak ve müttefiki Venedik'i himâye etmek isteyen Avusturya, Karlofça Andlaşması'nın bozulduğu gerekçesiyle Venediklilerin zararlarının tazmînini istedi. Bunun üzerine Avusturya'ya harp ilân edildi. Sadrazam Ali Paşa Belgrad'a gelmiş, buradan Petervaradin üzerine yürümüştür. 1716 yılında Avusturya kuvvetleri ile cereyan eden savaşta, Ali Paşa şehit olmuş ve Osmanlı kuvvetleri yenilerek geri çekilmiş, akabinde Belgrad Avusturyalıların eline geçmiştir. Bunun üzerine Pasarofça Andlaşması imzalandı. Andlaşmaya göre, Banat, Küçük Eflâk, Belgrad dâhil, Kuzey Sırbistan Avusturya'ya terk edilecek; Venediklilerden Atik, Mora ve bazı yerler alınacak, Arnavutluk ile Bosna-Hersek sâhilinde bazı yerler Venediklilere terk edilecek ve andlaşma 24 sene yürürlükte kalacaktır⁹³.

Bu andlaşma ile Mora istirdât ediliyor, ancak Balkanların emniyeti için önemli olan geniş bir arazi Avusturya'ya bırakılmış oluyordu. Bu tarihten itibaren artık, istirdât siyâseti bırakılacak ve mevcûdun muhâfazasına çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti, Pasarofça Andlaşması'ndan sonra düşmanlarının birbirlerine karşı kuşkularından yararlanarak bazı toprakları geri aldıysa da, bu kazanç çok sürmedi. Osmanlı ordusundaki zaafardan istifâde etmek isteyen Rusya, Karadeniz'e inmek ve Kırım'ı ihlâk etmek amacıyla 1769'da Osmanlı ile savaşa girişmiş, bir çok Türk kalesini ele geçirmiştir. Ruslar, 1770'de Osmanlılara karşı büyük zaferler kazanmışlar, Kili, Akkerman ve İbrail kalelerini de ele geçirmişlerdir. Böylece Rus kuvvetleri Tuna nehrine kadar inmiş oldular. İngiliz subayları tarafından idâre edilen Rus harp gemileri, 7 Temmuz 1770'da Çeşme körfezinde Osmanlı donanmasını yaktılar. Ruslar, 1771'de Kırım'ı işgal edilerek, Kefe, Kerç ve Yenikale gibi önemli şehirleri ele geçirdiler. Ruslara karşı daha fazla dayanamayacağını anlayan Osmanlı Devleti, Ruslarla barış müzâkerelerine girişmek zorunda kalmıştır⁹⁴. 21 Temmuz 1774'de

93. Ünal, *a.g.e.*, s.49.

94. Kurat, *a.g.e.*, s.25 vd.

imzalanen Küçük Kaynarca Andlaşması'na göre, Yenikale, Kerç ve Kilburun kaleleri Rusların elinde kalacak, Kırım'da ve Aksu nehri ağzında Ruslar tarafından işgal edilmiş olan kaleler iade edilecek ve Kırım Hanlığı'nın istiklâli tanınacaktı. Böylece Osmanlı Devleti, bağımsız hâle gelen Kırım Hanlığı üzerindeki hâkimiyetinden feregat etmiş oluyordu⁹⁵. Kırım'ın istiklâlini, Eflâk ve Boğdan üzerinde Paris Andlaşması'na kadar süren bir nev'i Rus himâyesini tanıyan Osmanlı Devleti, boğazlar meselesinde de ilk ciddi tâvizleri vermek zorunda kalmıştır. Bir Türk iç denizi olan Karadeniz'de ilk defa Rus ticâret filosuna dolaşma izni verilmiştir. Rusya bu tarihten sonra bir şark meselesi olarak gördüğü boğazlar meselesini kendi lehine halledebilmek için çalışmalar yapacaktır⁹⁶. Andlaşma'nın 14. maddesi ile Rusya, diğer devletler gibi İstanbul'da Elçilik'te yaptırdığı özel kiliseden başka, Galata'da Rumlar için umûmî bir kilise yaptırmak hakkını elde etmiş ve bu kilise Rus Elçiliği'nin himâyesi altına konmuştu. Andlaşma'nın 11. maddesi ile de Rusya, Osmanlı memleketlerinde tam bir ticâret serbestliği elde ediyor, kapitülasyonlar adıyla bilinen bir takım imtiyazları elde etmiş oluyordu. Kısaca Rusya, bu andlaşma ile Osmanlı Devleti'ne karşı gerek siyâsî ve gerek ekonomik yönlerden tam bir üstünlük sağlamış oluyordu⁹⁷. Nitekim, Küçük Kaynarca Andlaşması'nın 7. ve 14. maddelerindeki muğlak ifâdelerden⁹⁸ hareket eden Rusya, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan ahâli üzerinde hâmilik iddiasında bulunacaktır⁹⁹. Nitekim, Çariçe Katerina, andlaşmanın imzalanmasından sekiz ay sonra yayınladığı manifestosunda, "Bundan böyle Ortodoksluk, doğduğu yerde bizim emperyal korumamız altındadır." diyordu¹⁰⁰. Burada, andlaşmanın 7. ve 14. maddelerindeki ifâdelerin muğlak olmasının yanısıra, andlaşma metninin Türkçe ve Rusçalarının farklılık arzetmesi, Prut Andlaşması'nda düşülen hatanın tekrarından başka bir şey değildir. Andlaşmada sözü edilen Rus-Rum kili-

95. Ünal, *a.g.e.*, s.91-92.

96. Rusya'nın bu faaliyetleri için bkz. Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s.32, (İstanbul, 1979), s.609 vd.

97. Kurat, *a.g.e.*, s.28 vd.

98. Bu maddeler ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların hâmisi olarak hareket etme hakkını elde edip etmediği konusundaki karşılaştırmalar için bkz. Roderic, H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", (Çev. Erol Aköğretmen), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, (İstanbul, 1981), s.243 vd.; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu, (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s.36 vd.; Palmer, *a.g.e.*, s.51-52.

99. Bozkurt, *a.g.e.*, s.38.

100. Palmer, *a.g.e.*, s.51.

sesinin yapıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunda şaşılacak bir şey olmadığını belirten Alan Palmer, "Eğer Rusya, Bâb-ı Âli'nin koruması altında belli bir tapınak kurulsaydı, anlaşmaya göre Rus imparatorluk sarayından gelen papazların tüm imparatorluktaki dindar ortodoksların çıkarlarını koruma yolunda genel bir hakka sâhip olduğunu iddia edebilmek için zorlaşacaktı". yorumunu yapmaktadır¹⁰¹.

1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'na dayanarak Ortodoks teb'a üzerinde himâye hakkı iddia eden Rusya'yı Katolikleri savunan Fransa, Protestanları savunan İngiltere ve Amerika izlemiştir¹⁰².

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi, Karlofça Anlaşması'ndan sonraki yıllarda yapılan anlaşmalar, hep Osmanlı Devleti aleyhine gelişmelere sebebiyet verecek mâhiyettedir. Bu itibarla Karlofça Andlaşması ile başlayan siyâsî çözümler devam edip gitmiştir. Özellikle Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra Şark Meselesi'nin yeni bir boyut kazandığını, Osmanlı topraklarının paylaşılması plan ve projelerinin yapılmaya başlandığını¹⁰³ belirtmemiz gerekir. Ayrıca anlaşmalarla devletin yıkılmasını hızlandıracak vergi muâfiyeti, ortodoks teb'anın mezhep hürriyetlerinin temini gibi tâvizler veriliyor olması siyâsî çözülmeyi hızlandıracaktır. Özellikle Ortodoks teb'anın hâmilliğini üstlenen Rusya, artık Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek yolunda bu tâvizi çok iyi kullanacak, gerek Balkanlardaki, gerekse Anadolu'daki Gayr-ı Müslim unsurları devlet aleyhinde mütemâdiyen tahrik edecektir. Çar Deli Petro'nun 1711'de Slavlara gönderdiği şu bildiri dikkate şâyândır: "Türklerin yaptıkları zulümlerin intikamını alıp Hıristiyanları onların elinden kurtararak Tanrı'nın yardımını diledikten sonra, Müslümanlara yalnız karşı koymak için değil, silâh kullanarak onlara hücum etmek ve Tanrı izin verirse Ortodoks Hıristiyanları, putataparların boyunduruğundan kurtarmak için savaş açmak niyetindeyiz. Kuvvetli ordularımızla düşmana karşı yürüyeceğiz. Ortodoks kilisesi için korku ve güçlük diye bir şey olmamalıdır. Sadece savaşmak değil, kanının son damlasını akıtmak da gerekiyor"¹⁰⁴

101. Aynı eser, s.51-52.

102. Bozkurt, a.g.e., s.11.

103. Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyâsî nüfûz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idâresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihî meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir. Kaynarca Andlaşması'ndan sonra Rusya ve Avusturya müşterek doğu siyâsetlerine hız verip Lehistan gibi Osmanlı topraklarının paylaşılması hazırlığına giriştiler. Bkz. Küçük, a.g.m., s.607-609.

Avusturyalı tüccarlara ticâret tâvizleri veren ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklere serbestçe ibâdet edebilme hakkı tanıyan maddeler de görünüşe göre Avusturya İmparatoru'na Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yetkisi veriyordu.

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü iki tarihî sebebe dayandırır. Bunlardan bbiri, devlet arazisinin hârici düşmanlar tarafından zapt ve istilâsıdır. Diğer de devleti oluşturan Gayr-ı Türk ve Gayr-ı Müslim unsurların câmiadan ayrılıp, birer siyâsî heyet teşkil etmeleridir¹⁰⁵. Karlofça Andlaşması'ndan sonra Gayr-ı Türk ve Gayr-ı Müslim unsurların, câmiadan ayrılma gayretleri siyâsî olarak devleti doğrudan etkilemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin siyâsî zaafı da bu unsurları ayrılmaya sevkeden başka bir amildir. Nitekim, XVII. yüzyılda, Amerika'da "herkesin eşit yaratıldığı"nın ve Fransa'da "insan ve vatandaş haklarının" ilânlarından sonra yayılan milliyetçilik akımları Gayr-ı Müslim unsuru etkilemiştir. Çocuklarını Avrupa'da okutup Batı kültürüyle yetişmelerini sağlayan, askere gitmemelerinden ve dil bilmelerinden kaynaklanan üstünlüklerini iyi kullanarak, Osmanlı ekonomisinde üstün bir yer tutan Gayr-ı Müslimler bağımsızlık isteğiyle ayaklanmaya başlamışlardır. Büyük devletler, bu durumu kendi çıkarları için kullanmakta gecikmemişler, Gayr-ı Müslim teb'ayı kendi himâyelerine almak suretiyle Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla zımmîler lehine reformlar yapılmasını istemeye başlamışlardır. Osmanlı devlet adamları meseleyi salt eşitlik kavramıyla halledebileceklerini ve böylece büyük devletlerin baskılarının sona ereceğini düşünüyordular. Aslında mesele, Batılı devletlerin gösterdikleri gibi, "Bir İslâm devletinde yaşayan zımmîlerin haklarını korumak olmayıp, büyük devletlerin siyâsî çıkarlarının gerçekleştirilebilmesiydi. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne sürekli baskılar yapılmış, böylece zımmîlerin hukûkî statüleri, devletin en büyük iç ve dış meselesi haline gelmiştir¹⁰⁶.

Karlofça Andlaşması, Osmanlı Devleti'ni ilk defa parçalayan bir andlaşma olması bakımından önemli bir andlaşmadır¹⁰⁷. Kurulu-

104. A. Zeki Polar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Sebepleri*, İstanbul, 1962, s.62-63.

105. Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, (XVIII. ve XIX. Asırlarda), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.10.

106. Bozkurt, *a.g.e.*, s.2 vd.

107. Bazı tarihçiler, bu andlaşmadan bir asır kadar önce yapılan Zitvatorok Andlaşması'na dikkat çekerek, XVII. yüzyılda Macarların bağımsızlıklarını elde etmelerini, Osmanlı Devleti'nin çöküş işareti olarak kabul ederler. Bkz. Polar, *a.g.e.*, s.42; Bernard

şundan yarım asır sonra Avrupa'ya geçen ve Viyana'ya kadar sürekli fütühatlarda bulunan Osmanlı Devleti, Karlofça Andlaşması'na kadar yaklaşık 400 yıllık sürede, yenilmiş olarak hiçbir andlaşma yapmamıştır. Ancak Karlofça bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi Osmanlı Devleti için bir felâket de sayılamazdı. İttifak devletlerinin elde ettikleri menfaatlere karşılık Osmanlı Devleti için bu tarihten sonraki olaylar mütâlaa edilirse müsâit bir andlaşma olduğu söylenebilir. Bilhassa tahrip ve tahliye maddeleri ile Osmanlı hudutlarının emniyeti temin edilebilmiştir. Fakat, onaltı yıl devam eden ağır bir yenilgiden sonra Macaristan'daki Türk hâkimiyeti Temeşvar hâriç, sona ermiştir¹⁰⁸. Ayrıca, bu andlaşma Türklere kuzeyden ve Asya'dan gelebilecek daha büyük tehlike ve tehditlere karşı toparlanma imkânı vermiştir¹⁰⁹. Yine bu andlaşma devletin ciddi bir muhâsebe yapmasını da sağlamıştır. Karlofça'dan sonra ordu, vergi ve eğitim gibi sahalarda yapılmaya çalışılan reformlar bu husûsu teyid etmektedir.

4. İDÂRÎ ÇÖZÜLME

XIX. Yüzyıla kadar, devletlerarası hukûkun oluşmadığı ve teâmüllerin hâkim olduğu dönemlerde, devletlerin büyüklükleri, gücü veya güçsüzlükleri tamamen askerî başarılarla veya başarısızlıklarla değerlendirilebiliyordu. Esasen, bu husus daha sonraki dönemlerde ve bugün de geçerli olup, tamamen değişmiş değildir. Bu itibarla bozukluklar, daha ziyâde askerî müesseselerde aranmış idârî müesseselerdeki bozukluklar üzerinde pek durulmamıştır. Oysa mesele, en azından, müesseseler arasındaki münâsebet açısından değerlendirilip ele alınmalıdır.

Kitâb-ı Müstetâb müellifi, Viyana Muhâsarası'ndan çok önce, devletin idârî, askerî, sosyal vb. müesseselerindeki bozulmalara dikkat çekmiştir. Viyana'daki başarısızlık, XVII. yüzyıl başlarından itibaren baş gösteren bozuklukların düzeltilemediğini gösterir. Esasen Müellif, Sultan III. Murad'a kadar devletin kânûnlara uygun ve adâletle yönetildiğini, bu yüzden geniş ülkelerin fethedildiğini ve

Lewis, Zitvatorok Andlaşması ile Osmanlı Sultanı'nın Habsburg monarkına İmparator sıfatını tanıdığını ve kendisine eşit olarak muâmele etmeye râzı olduğunu ifâde ile Osmanlı kudret ve azametinin çöküşündeki ilk evrenin Zitvatorok Andlaşması olduğuna dikkat çeker. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), 3. bsk., Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988, s.36.

108. Parmaksızoğlu, *a.g.mad.*, s.350.

109. Palmer, *a.g.e.*, s.29.

halkın refah içinde bulunduğunu ifade ile III. Murad'dan itibaren adâletin bir yana bırakılarak, ümerânın birbirine düştüğünden bahisle, idârî bozulmayı Sultan III. Murad dönemine kadar götürür. Ahmed Cevdet Paşa ise vezirler içinde liyâkat ve kifâyetli, üstün vasıf ve meziyette olanlara sadrazamlık tevcih edildiği halde, Kanuni Sultan Süleyman'ın bu eski geleneğin tersine, has odabaşısı İbrahim Ağa'yı birden sadrazamlığa getirdiğini, sonradan gelenlerin de bu kötü örneğe istinâden, sevdikleri kişileri liyâkatlerine bakmaksızın vezir etmeğe başladıklarını ifade eder¹¹⁰. Anlaşılan odur ki, Kanuni döneminden itibaren başlayan bozukluklar Viyana yenilgisi ile su yüzüne çıkmıştır.

Kitâb-ı Müstetâb'ta, Osmanlı Devlet düzeninin ve eski kânunların bozulmasının sebebi, padişah otoritesinin zayıflaması olarak gösterilmektedir¹¹¹. Hırzû'l-Mülûk'te, "Padişah bilmelidir ki şimdiki halde vezirlerden, beylerden, diğer büyüklerden ve küçüklerden korku kalkmış, her birinin gözünü ve gönlünü ham tamâ kaplamıştır. Bunlar harama helâle bakmayıp, Karun'un malını toplamak sevdasında olduklarından işler çoğunlukla bozulmaktadır." denildiği¹¹² gibi, padişahın vezirler üzerinde otoritesi kalmamıştır. Merzifonlu'nun padişahın izin almaksızın Viyana üzerine yürümesi, kendi başına buyruk hareket ettiği anlamı taşımaktadır ki, bu husus padişahın otoritesinin zayıfladığına bir işaret sayılabilir. Ayrıca, Merzifonlu'nun desteklediği İmre Tökeli'nin kuvvetlerinin, 1664 Andlaşması'na mugâyir olarak Macaristan'da şehir ve kasabaları basıp yağma etmeleriyle ilgili olarak İmparator I. Leopold'ün şikâyetleri, Merzifonlu tarafından Sultan IV. Mehmed'den gizlenmiş, hatta sultana Avusturyalıların hudutlarda Vasvar Andlaşması'nı bozdukları haberleri iletilmiştir. 1681'de Budin Beğlerbeği'nin Avusturya hudûdunda bir çok kaleleri alması üzerine İstanbul'a gönderilen Avusturya elçisine Yanık-kale'nin teslimi istenmiştir. Bu arada Fransa elçisi de Merzifonlu'yu Avusturya ile savaşa teşvik etmekteydi. Böylelikle Merzifonlu'yu Avusturya'ya karşı savaşa girmeye özendiren iki dış kuvvet, Macar soylusu İmre Tökeli ile Fransa Kralı idi¹¹³. Bu gelişmelerden Padişah'ın haberdar olmaması, padişahın otoritesinin sarsıldığını gösterdiği gibi, Merzifonlu'nun tamamen başarı hırsıyla, girişeceği savaşın neticesini görmediğini izah etmektedir.

110. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.I, İstanbul, 1994, s.88-89.

111. Yücel, *a.g.e.*, s.XXI.

112. Yücel, *a.g.e.*, ss.159.

113. Göyünç, *a.g.m.*, s.41.

Kırım Hanı Murad Giray'ın ve Saray ağalarının Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkındaki hissiyatları, kapisleri ve mevkî-makam hırslarının, devletin âli menfaatlerinden ve itibarından daha önemli bir hâle geldiğini göstermektedir. Bu husus, yukarıda belirttiğimiz gibi padişahın otoritesinin zayıflamasına bir örnek teşkil eder. Savaş sonrasında bu davranışından dolayı azledilen Kırım Hanı'nın¹¹⁴ herhangi bir şekilde te'dip edilmediği de bir gerçektir. Ayrıca, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, güçlü, yetenekli ve haysiyet sâhibi bir kişi olduğundan, öldürülmeyip, görevinde bırakılmasına ve yenilginin kayıplarını telâfi etmesine de fırsat verilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın gadrine uğramasına rağmen Vezir İbrahim Paşa'nın Padişah'a arzettiği¹¹⁵ gibi, tam bir haçlı ruhu ile birleşen Avrupa karşısında bu bozgunu önleyebilecek yegâne şahsiyet yine Merzifonlu idi¹¹⁶. Nitekim, Merzifonlu'dan sonra yerine gelen serdarların ehliyetsizlikleri, mağlubiyetin senelerce devamına ve düşmanın Balkanlara sarkmasına sebep olmuştur¹¹⁷. Karlofça ve daha sonra imzalanan andlaşmalar, merkezî otoritenin taşra üzerinde zaten azalmakta olan otoritesini daha da zayıflatmıştır. Bu tarihten sonra artık, dikkati çeker bir şekilde eyâlet bağımsızlıkları görülecektir¹¹⁸.

Hırzû'l-Mülûk'te, vezir-i âzamanın, önemli konularda, kendi bildiğine hareket eden, kendini beğenmiş biri olmaması, garazdan, nisbetten, tamâdan, rüşvetten berî olması gerektiği kaydedilmektedir. Hatta, açgözlülüğe kapılıp düşmandan para alarak, sırf düşmanı korumak için türlü türlü bahânelerle kolayca alınabilecek bir kale-nin fetih ve ele geçirilmesine engel olmaması gerektiği belirtilmektedir¹¹⁹. Bir çok kaynakta II. Viyana muhâsarasının sebebi, Kara Mustafa Paşa'nın şöhret ve büyük bir başarı kazanmak hırsı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa tarafından yetiştirilmiş bir devlet adamıdır. Köprülü Mehmed Paşa Sadrazamlığı sırasında iç ve dış bunalımları çözümlenmiş, isyanları bastırılmış, Bozcaada ve Limni'yi geri alarak Çanakkale

114. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.230.

115. Vezir İbrahim Paşa katledileceği sırada, "Bu adam benim düşmanım olup bir an evvel beni öldürmek istiyor; lâkin bu ana kadar devletin ekmeğiyle yetiştığım için padişahımızdan rica ederim ki, başarısızlık kabahatiyle vezir-i âzamanı öldürmeyerek bu işin hüsn-i suret bulmasını yine ona bıraksın, bundan gayrisi bu işin üstesinden gelemeyiz." demişti. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/2, s.422.

116. Saray, "*Başlangıcından...*", s.218-219.

117. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. III/2, s.422.

118. Lewis, *a.g.e.*, s.37-38.

119. Yücel, *a.g.e.*, s.157.

Boğazi'nin Venedikliler tarafından kapatılmasını önlemiş, Erdel, Eflâk ve Boğdan'da Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmişti. Onun ölümünden sonra Sadrazam olan Fazıl Ahmed Paşa da Uyvar'ı zapt etmiş, Avusturya ile 1664'da yirmi senelik Vasvar Andlaşması'nı yapmış, 1669'da Kandiye kalesini alarak Venediklilerle savaşa son vermiş, 1672'de de Lehistann seferinde Kamenice kalesini almıştı. 1676'da onun vefatından sonra Sadrazam olan Kara Mustafa Paşa, o tarihlerde Avrupa'nın en güçlü devletlerinden birisi olan Habsburg İmparatorluğu'na karşı başarı kazanmayı uygun görmüştür¹²⁰. Anlaşılacağı gibi Merzifonlu'nun başarı kazanmak hırslı¹²¹, başarısızlığın bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, Tökeli İmre, daha önce Osmanlıları Avusturya'ya karşı harekete teşvik etmişse de Fazıl Ahmed Paşa Avusturya ile harbin ağır masraflara ve kayıplara yol açacağını düşünerek kabul etmemişti. Ancak Tökeli İmre, İstanbul'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla hediyelere boğarak, Merzifonlu'nun yardımını sağlamayı başarmıştır¹²². II. Viyana muhâsarasında Merzifonlu'nun, şehri ele geçirmek mümkün iken, şehirde bulunduğu sanılan çok miktarda paranın ve malın talan edilmemesi için kalenin kendiliğinden teslimini beklemiş olması, onun Viyana'nın fethine engel olmak istediği gibi bir anlam taşımazsa da, paraya tamah ettiği için fethi geciktirdiği, bu düşüncesizliği neticesinde de ordunun yenilmesine sebebiyet verdiği söylenebilir. Gerek Merzifonlu'nun, gerekse diğer ümerânın rüşvet aldıklarına dâir sarih bir iddia ve bilgi bulunmamaktadır. Daha sonraki yıllarda vuku bulan diplomatik münâsebetlerde rüşvetin yaygın bir hal aldığı bilinen bir husustur. Özellikle Rusların diplomatik usullerinden birinin Osmanlı ricâline bilhassa kıymetli kürkeler olmak üzere hediye adıyla rüşvet vermek olduğu¹²³ bilinmektedir. Bu itibarla Rusların, cereyann eden diplomatik temaslarda, bu yola tevessül ettikleri ve Türklerin bu zaafından istifade ettikleri tahmin edilebilir.

Merzifonlu'nun, gerek savaş öncesinde, gerekse savaş sırasında, diğer beylerin ve komutanların görüşlerine itibar etmeyip, kendi başına buyruk hareket etmiş olması, ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Ordu İstolnibelgrad'a geldiği vakit toplanan

120. Göyünç, *a.g.m.*, s.40-41.

121. İ.H. Uzunçarşılı, Merzifonlu'nun şöhret düşkünü olduğundan, ün yapmak istediğini ve bu yüzden Avusturya'ya sefer açtığını kaydeder. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.III/1, s.422.

122. Göyünç, *a.g.m.*, s.41.

123. Kurat, *a.g.e.*, s.16.

harp meclisinde asıl maksadının Beç'e gitmek olduğunu söylemesi üzerine, Kırım Hanı Murad Giray bu fikre karşı çıkmış ise de Merzifonlu kararından dönmemiştir. Bu toplantıdan sonra Merzifonlu ile görüşen Budin Beğlerbeği Vezir İbrahim Paşa da böyle bir seferin mahzurlarını belirttikten sonra, bu düşmanın diğerleri ile bir tutulmaması gerektiği, Hıristiyan âleminin Avusturyalılara bizzat veya asker ve hazine ile yardıma geleceğine dikkat çekmiştir¹²⁴.

Kanuni'nin, ordunun başında bizzat sefere katılmış olmasına mukâbil Sultan Dördüncü Mehmed, askerlerinin başında ancak Belgrad'a kadar gelmeye râzı olmuştur. Padişah, bu iş için Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Bu husus da, Kitâb-ı Müstetâb müellifinin görüşünü teyid eder. Ordusunun başında sefere iştirak etmekten imtinâ eden bir padişahın düzenlenen av partileriyle meşgul olmasından, padişahın devlet işlerine kayıtsız kaldığını ve ordunun başında bizzat savaşa katılmaması ile de yenilgide payı olduğunu söylemek mümkündür.

İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın, "Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren padişahların, ordularının başında bulunmamaları işlerin bozulmasına ve askerinin hoşnutsuzluğuna yol açıyor, istirahati sefer meşakkatine tercih etmeleri askere ağır geliyordu." ifadesi¹²⁵, idârî çözümlenin Kanuni döneminden itibaren başladığını gösterdiği gibi, idârî-askerî müessese münâsebetini göstermesi bakımından da kayda değerdir.

5- ASKERÎ TEŞKİLÂTIN BOZULMSI

a. Kapıkulu Ocağı

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihleri çoğalıp, sınırları genişleyince askere olan ihtiyacı da o ölçüde arttığı için, savaşlarda esir düşenlerin gençlerinden beşte birinin devlet hesabına alınması yoluna gidilmiş, daha sonra Yeniçeri Ocağı'na asker yetiştirmek amacıyla Acemi Ocağı kurulmuştu. Pençik yöntemiyle toplanan askerler de ihtiyacı karşılamayınca devşirme sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Devşirme sistemi¹²⁶ ancak XVI. yüzyıl sonlarına kadar bozulmadan devam edebilmiş, bu tarihten itibaren Kuloğlu adı al-

124. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, s.209; Göyünç, *a.g.m.*, s.41 vd.

125. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988, s.485-486.

126. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu*, s.5 vd.

tında bazı kimseler ocağa alınmak suretiyle sistem yavaş yavaş bozulmuştur. IV. Murad döneminde devşirme sisteminde yapılan bazı düzenlemeler geçici olmuş, artık ocağa kapıcı ve sofracıların çocukları alınmaya başlanmıştır. Giderek devşirme kânunları tamamıyla bırakılıp Hıristiyan çocukları yerine Müslüman çocukları devşirilmeye başlanmıştır¹²⁷.

Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmanın başlamasını, cereyan eden bazı olaylara bakarak, Kanuni Sultan Süleyman, hatta Yavuz Sultan Selim dönemlerine kadar götürmek mümkündür¹²⁸. Yeniçeriler, 1596 yılında vukû bulan Haçova Meydan Muhârebesi'nde, padişahın etrafından dağılmışlar ve efendilerini düşman karşısında yalnız bırakmışlardı¹²⁹. Bu muhârebede Osmanlı hasbelkader gâlip olmuşsa da yeniçerilerin artık savaştan kaçabilen¹³⁰, üzerine düşeni yapmayan bir grup olduğu anlaşılıyordu.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının asıl sebebi olarak, iltimas, iltizam ve himâye ile Yeniçeri Ocağı'na kânûn hârici adam alınması, makam-mevkî hırsı ve can kaygusu ile vezirlerin, ağaların kendi arzularına hizmet etmek üzere yeniçeriyi isyan için tahrik etmelerini göstermekte ve Ocak nizâmının bozulmasını da, III. Sultan Murad'ın Ocak kânununa muhâlif olarak dışarıdan birtakım sanatkârların, Yeniçeriler arasına girmesini irâde etmesine bağlamaktadır¹³¹. Mustafa Akdağ da, Timar'ın tarihî bir zarûretle çökmesinden hâsıl olan boşluğu doldurmak mecbûriyeti hâsıl olunca, kapıkullarının eski devşirme kanûnu ile devam ettirilmelerinin

127. Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", *Bellekten*, C.L, s.198, (Aralık, 1986), s.711 vd.

128. Kanuni'nin 1523 Rodos seferinden sonra iki yıl barış içinde kalan yeniçeriler, 1525 yılı başlarında Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın muhâlifleri tarafından isyana teşvik edilmişler, Vezir Ayas Paşa, Defterdar Abdüsselam Çelebi'nin ve Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın konaklarıyla gümrükleri ve bazı evleri yağmalamışlardır. Bunun üzerine süratle harekete geçen Kanuni, olayda teşvikleri olanları hemen idam ettirmiş, isyanı bastırmuş, akabinde ocağa 100.000 altın duka dağıtılarak galeyanın önu alınmıştır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.II, İstanbul, 1950 s. 106-107; Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında Yeniçeriler, seferden dönmek istemişler, hatta tepkilerini padişahın çadırına kurşun atmaya kadar götürmüşlerdi. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.85.

129. Uzunçarşılı, *Kapıkulu*, s.486.

130. Haçova zaferinden sonra timar ve zeâmet sâhiplerinden ve ulûfeli askerlerden firariler tesbit edilerek 30.000 kişinin tahsisâtı kesilmiştir. Bkz. Mücteba İlgürel, "III. Mehmed", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.X, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s.409-410.

131. *Aynı eser*, s.477-478.

mümkün olamadığı için, “yabancı” alınması suretiyle ocağın disiplin bozulmasının, Kanuni'nin son yıllarına kadar götürülmesi gerektiği üzerinde durur¹³². Gerçekten de Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda tesis edilen kâideleri muhâfazaya imkân bırakmayan önemli sosyal ve iktisâdî olaylar meydana gelmiştir. Koçi Bey, Yeniçeri Ocağı'na yabancı girmesinin Sultan III. Murad zamanında, Şehzâde Mehmed'in iki ay kadar süren düğününde halkı eğlendiren tâifeye ihsan için yeniçerilik verilmesi ile başladığını, bu tarihten itibaren milliyeti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı ile katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yol kesenn vb. kimselerin katılmasıyla usûl ve kâidelerin bozulduğunu söylemektedir¹³³. Ahmed Cevdet Paşa da aynı olaya atfen sonradan gelenlerin böyle bir olayı bilip türlü adla ve sudan sebeplerle soyu, ahlâkı, mesleği ve mezhebi bilinmez şahısları yeniçeri olarak aldıklarını, böylece ocağın bozulduğunu, daha sonraki yıllarda, yeniçeri ağalarının, ocak subayları ve kâtiplerinin neferât esâmî ve terakkîlerini diledikleri gibi satmaya başladıklarını belirtmektedir¹³⁴.

Kanuni Sultann Süleyman'ın ölümünden sonra kapıkulu mevcudu hızla artmış, Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) 36.350 olan ulûfeli sayısı¹³⁵, Koçi Bey zamanında 92.206'ya ulaşmıştır¹³⁶. Kâtip Çelebi, Kanuni döneminden itibaren asker mevcûdunun artışı üzerinde durmakta, “nefer ziyâdeliğinde olkadar beis yokdur. Ğâyeti mevâcib-i kesireyi kânûn-ı kadîme riâyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl idüp kayırmak vâcibdir.” demek¹³⁷ suretiyle, asker sayısının usulünce azaltılması gerektiğini ihsâs etmektedir.

Viyanaya üzerine oldukça kalabalık bir kuvvetle gidilmesi ve buna rağmen istenilen neticenin alınmaması askerî müessesenin bozulduğunun en önemli işareti idi. Savaşın seyirinden, bu askerlerin üzerlerine düşeni yapmadıkları ve işe yaramaz bir halde oldukları anlaşılacaktır. Kitâb-ı Müstetâb'daki, yeniçerilerin sayısının artmasına mukâbil işe yarayanların azaldığı ifâdesi¹³⁸ Viyanaya muhâsarası sırasında daha iyi görülmüştür.

132. Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizâmının Bozuluşu”, *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.V, s.3 (Mayıs-Haziran, 1947), s.296.

133. *Koçi Bey Risâlesi*, s.64 vd.

134. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.90-91.

135. *Koçi Bey Risâlesi*, s.44.

136. *Koçi Bey Risâlesi*, s.62.

137. *Ayn-ı Ali Efendi*, *a.g.e.*, s.132.

Kitâb-ı Müstetâb'da Kapıkulu askerlerinin sayısının hiç gereği yokken artırılmış olduğundan şikâyet edilmektedir. Kitâb-ı Müstetâb müellifine göre, Kapıkulu askerlerinin sayısının bu kadar artırılmasının ilk sebebi, serdarların gelişi güzel tevcîhatta bulunmalarıdır. Kânûn-ı kâdime göre, serdarlar, serhadlerde ve muhârebelerde zafer kazanıldıktan sonra dirlik vermeye yetkili iken, daha sonraları, rüşvet sebebiyle tevcîhler, alanı-satanı belli olmayan bir alış veriş haline gelmiştir. Yeniçeri olarak defterde kayıtlı olanların çoğu bir yolunu bularak seferlere gitmez olmuşlardır. Hatta zengin yeniçeriler, ağa kapusuna para vererek seferlere gitmemeye başlamışlardır. Yeniçerilerin ve diğer kapıkulunun nizâmı bozulduğundan seferlerde başarısızlıklar baş göstermiştir¹³⁹. Defterdar Sarı Mehmed Paşa da eserinde, kul tâifesinin çoğaltılmayıp, az olsun ama öz olsun, mazbut olup ihtiyaç olduğu zaman mevcut olması gerektiğini kaydetmektedir. Ayrıca Lütî Paşa'ya atıfta bulunarak onbeş bin askeri geçmemesi gerektiğini, oysa aylık olan asker, emekliler ve duacıların bu ölçüyü aştıklarını belirtmektedir¹⁴⁰. Kapıkulu sayısının artmasındaki diğer bir sebep de Avrupalı devletlerin silâh teknolojisindeki gelişmelere ayak uydururken, Osmanlı ordusunun bu konuda gelenekçi bir tutum içinde bulunması olmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında artık Hıristiyan milletler ateşli silâhlar sayesinde önünde durulmaz bir üstünlük kazanmışlar ve Osmanlı Devleti'ni tehdiye başlamışlardı. Bunun üzerine ateşli silâhlarla donatılış daha fazla askere ve düzenli ücret tediyesine lüzum görülmüştü. Bu herşeyden önce yeniçeri sayısında artış ve sipâhinin ihmâli demektir. Netice itibariyle, Anadolu'daki kapıkulu sayısı artmış, 1590'dan itibaren ateşli silâhlarla donatılmış sekbanlar önem kazanmıştır. Fakat bu durum Anadolu'da yeni güçlerin ortaya çıkmasına ve devlet otoritesinin daha da zayıflamasına yol açmıştır¹⁴¹.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde (1643) yeniçeri sayısı azaltılmışsa da, 1649'da Gürcü Abdünnebi'nin isyan ederek İstanbul'a yürümesi üzerine, karşı koymak için halk arasından bir çok kişi yeniçeri kaydedildi. Sefer esnasında çeşitli sebeplerle çepheye gitmeyen yeniçerilerin yerlerine İstanbul'da olduğu gibi, Anadolu ve Rumeli'de de ocağa yeniden asker kaydedilmekteydi¹⁴².

138. Yücel, *a.g.e.*, s.14.

139. Yücel, *a.g.e.*, s.XXIII-XXV.

140. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına...*, s.72.

141. Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, S.32, (İstanbul, 1979), s.308.

142. Uzunçarşılı, *Kapıkulu...*, s.487.

1682 seferinin devamı sebebiyle ocak ağaları iltimasla genç ve iş görür yeniçerileri koruculuk ve mütekâitlik veriyorlardı Ayrıca sepet ardından gelme denilen yeniçerilik bilmez, harbe akılları ermez otuz bin kişi bulunmaktaydı. Karlofça Andlaşması'yla sona eren seferler, o tarihe kadar zaten bozuk olan askerî teşkilâtı kökünden sarsmıştı. Andlaşma'dan sonra Amcazâde Hüseyin Paşa'nın gayretiyle Yeniçeri Ocağı'nda da ıslahat yapılmak istenmiştir. 1701 tarihli ıslahat fermanında Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmanın sebepleri özetle şöyle belirtilmiştir:

1- Savaşlar sebebiyle ocağa hâriçten ve asker sınıfından olmayan halk ve köylü arasından adam girmiştir. Muhârebe bitip sulh akdedildiğinden ocağın tasfiyesi lâzım ve zarûridir. Bunun için dirlikte alâkası olmayıp Yeniçerilik iddiasında bulunanların tasfiyesi icap etmektedir. Evvela Yeniçeriliğe intisâp için yeniçeri zâbit ve serdarlarına rüşvet vererek yeniçeri kaydedilenler temizleneceklerdir.

2. İstanbul'a gelip ocağa girmiş, fakat ocakta durmayarak tekerar çıkmış olanlar bir daha ocağa kaydedilmeyeceklerdir.

3- Muhârebeler sırasında ocağa kaydolunup seferlerde ve serhadlerde hiçbir hizmeti bulunmayanlar da tahkîk olunarak ihrâç edileceklerdir¹⁴³.

Viyana'da başarılı olunamamasının diğer bir sebebi, sürekli savaşların askere üzerinde bıraktığı yılgınlık olmalıdır. 1683'ten önce de cereyan eden savaşlarda, askerler ve beylerin üzerinde pek derin izler bıraktığı görülmektedir. Meselâ, 1597'de Sultan II. Mehmed, bizzat sefere gitmek istemesine rağmen, başta ümerâ olmak üzere meteferrikalar, çavuşlar, kapıkulları (Yeniçeriler, kapıkulu süvâri, topçu, cebeci vd.) seferden kalmak için çeşitli kaçamak yollar aramaya başladılar. Hatta bir kısım asker, kendilerine verilecek cezayı bile göze alarak sefere katılmadılar¹⁴⁴.

Tedbirler alınmaya çalışılmasına rağmen, gerek II. Viyana muhâsarasından Karlofça Andlaşması'na kadar devam eden savaşlar, gerekse Karlofça'dan sonra yapılan savaşlar, Yeniçeri Ocağı'na yeniden nizâma muhâlif efrât girmesine yol açmıştır. Dolayısıyla rüşvetin daha da meşrulaşarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

143. Uzunçarşılı, *Kapıkulu...*, s.491.

144. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celalî İsyanları*, İstanbul, 1995 s. 343.

1682'ye kadar bazı bozukluklara rağmen kanunları şöyle-böyle muhafaza edilen ocaklar, bu seferin uzun sürmesi sebebiyle iyice bozulmuştur. Avusturya ve Rusya'nın askerî teşkilâtlarını yeniden tanzim ile disiplinli bir ordu vücûda getirdiğini gören devlet ricâli, mutlak surette bilhassa Kapıkulu Ocağı'nda bir yeniliğe gerek olduğunu anlamışlarsa da ocağın isyan etmesinden korkulduğu için düşüncelerini uygulamaya koyamamışlardır¹⁴⁵.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, taşralarda halkın çoğunun yeniçerilik iddiasında oldukları görülmektedir. Bu kimselerin, içlerinden birini bölükbaşı sayıp işi haydutluğa vardırtdıkları, uğradıkları köylerde halka çeşitli zulümlerde buldukları anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

2- Dirlik-Timar Sistemi

Osmanlı Devleti'nin büyümesindeki önemli âmillerden biri olan timar usûlü, Osman Gâzi zamanında başlamış ve o tarihlerde evlâda geçme usûlü de ihdâs olunmuş olup, XVI. yüzyılın ortalarına kadar gayet düzenli bir şekilde yöneltılmışti. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timarlı sipâhinin yoklamada bulunmaması veya seferden kaçması sıkça görülmeye başlanmıştır¹⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde timarın, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamasının sebepleri üç kısımda mütâlaa edilebilir: 1- Timar sâhiplerinin otorite buhranı ve bizzat devletin kendi eliyle yarattığı hukuk anarşisi sonucu devletin etkinliğini kaybetmesi ile miri araziye gasbederek kendi özel mülkleri gibi tasarruf etmeleri, 2- Reâyânın iktisadî buhranın ve anarşinin doğurduğu çaresizlik sonucu toprağını elinden çıkarması, 3- Para sıkıntısı veya başka nedenlerle padişahların miri araziden temliklerde bulunması¹⁴⁸.

Yine kapıkullarının sayısının artmasına mukâbil timarlı asker sayısının azalması¹⁴⁹, üzerinde durulması gereken bir husustur.

145. Uzunçarşılı, *Kapıkulu...*, s.502.

146. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına...*, s.108.

147. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *I.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s.32, (İstanbul, 1979), s.219.

148. Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978, s.434-435.

149. Bernard Lewis, ateşli silâhların ve topun kullanılışındaki büyük artışın, her zamankinden daha çok ücretli meslekî orduların muhafazasını gerekli kıldığını ve timarlı süvâriilerin nisbî önemini azalttığını ifade eder. Bkz. Lewis, *a.g.e.*, s.30.

Kitâb-ı Müstetâb'da "bütün timar ve zeâmetlerin vezirler ile ekâbirin uhdelerinde kaldığından" bahisle beğlerbeği ve sancak beğlerinin ve diğer timar sâhiplerinin cebelilerinin gittikçe azaldığı ifâde edilmiştir¹⁵⁰.

İlk bozulma alâmetleri, dirliklerin sipâhiye yarar kimselere verilmeyerek Hass-ı Hümâyûn'a katılması veya saray halkı, ümerâ ve ricâl gibi yüksek zümreye has olarak verilmesi şeklinde başlamıştır. Daha da ileri gidilerek, ileri gelen herkesin hizmetkârlarına bile dirlikler verilmeye başlanmış, böylece seferlere katılacak olan Timarlı sipâhilerin sayısı azalmıştır. Bu konuda Ayn-ı Ali Efendi, "Ekser timarlar şimdiki ehalde niza'lu olmuştur. Seferlerde ve hıdmet mahallerinde on timara bir adam görünmez. Lâkin mahsül zamanı bir timara on adamı niza' eder." demektedir¹⁵¹. Ayn-ı Ali Efendi, Timar sipâhisinin sancağı altında hizmet etmediğinden, yoklama defterlerinin mazbut olmadığından¹⁵² da müstekîdir. Hırzû'l-Mülûk'ta, yabancıların mal kuvvetiyle timara girmekte olduğu, sipâhizâdelerin ve eli emirlilerin çoğu yoksul olduklarından timara giremediklerinden bahsedilmektedir. Aynı eserde bu konuyla ilgili şunlar kaydedilmiştir: "Bir kişi hem yarar kişi, hem de gerçek sipâhizâde olsa, ama yoksulluğu yüzünden beğlerbeğine arzulanan rüşveti vermese ömrü mülâzemetle geçmektedir. Bunun timara kavuşmasına ihtimal yoktur. Fakat, zengin bir yabancı Timara girmek dilese beğlerbeği, defter kethüdası ve defterdar alabildikleri rüşveti alırlar, işi kitabına uydururlar. Bununla da yetinmezler, her yıl birer bahane ile terakkîler aliverip onu zeâmet sâhibi bile yaparlar. Beğlerbeğilere "Niçin böyle ediyorsunuz" denilince: "Ya ne yapalım? Altı ayda bir vezir-i a'zâma bu kadar bin flori göndermek lâzımdır. Hassalarımızın geliri ise giderimizi ancak karşılar. Bu şekilde rüşvet almazsak bu kadar floriyi biz nereden bulup da göndereyim" cevabını verirler. Bu sözleri korkmadan apaçık söyler olmuşlardır. Doğrusu ne yapsınlar, beğlerbeği oldukları için görüyorlar ki, mansıbı hak eden değil, fazvla flori veren almaktadır. Bu yüzden hiç bir şeyi göremez duruma gelip, haramdır, helâldir demeyip mal toplayıp vezir-i a'zâma göndermektedirler. Tahminden eksik flori gönderdikleri zaman sadece görevden uzaklaşmakla kurtulamayacaklarını, başlarına daha nice belâlar geleceğini bilirler. Mansıpta bulunanların tümünün durumu böyledir. Herbiri eline geçen malı üç bölere

150. Yücel, *a.g.e.*, s.XXV.

151. Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.76.

152. Aynı Eser, s.77.

ler, birini kendileri için alıkoyarlar, ikisini vezir-i a'zâma yollarlar. Şu halde, zulmün ortadan kalkmasına ihtimal olabilir mi?¹⁵³ Bu ifâdeler, rüşvetin idârî kademedede ne kadar yayıldığını ortaya koyduğu gibi, buna bağlı olarak timar sisteminin bozulmasındaki ahlâkî çöküşü göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, çeşnigirbaşlıktan beğlerbeğiliğe çıkan Hüsrev Paşa'nın, rüşvet ile timar verdiğini ifâde¹⁵⁴ ile bu hususu daha gerilere götürmektedir. XVIII. yüzyıl başlarında rüşvetin devletin bünyesinde açtığı zararlarla ilgili olarak Defteredar Sarı Mehmed Paşa, gerek vezir-i a'zâm, gerekse vezir, mîr-i mîrân, âmirler ve sâir buyruk sâhiplerinin kânuna aykırı bir işin karşılığı rüşvete iltifât etmemesi gerektiğini söylemesi¹⁵⁵, rüşvetin önüne geçilemediğini göstermektedir. Yine Kemankeş Kara Mustafa Paşa lâyihasında, reâyânın üzerindeki "nâ-ma'kûl tekâlîf" in kaldırılıp gerek beğlerbeğilerine ve sancakbeğlerine muhkem tenbihâta bulunularak reâyâdan kaftanbahâ, selâmetiye ve na'lbahâ adıyla akçe almalarının önüne geçilmesini söylemesi¹⁵⁶ XVII. yüzyıl ortalarında aynı çarpıklığın devam ettiğini göstermektedir. Ayn-ı Ali Efendi, timarın bozulması konusunda iki sebep üzerinde durur. Bunlardan birincisi, Padişah dirliğine mutasarrıf olan züamâ ve erbâb-ı timarın sancağı askeriyle me'mur olmayıp başka işler yaptırıldığı, ikincisi vâki olan seferlerin yoklamalarının mahfûz olmadığıdır. Ona göre, Zira timar sipâhisi başka kimse yanında hizmet etmeyip padişaha hizmet ederse asker mükemmel olduğundan seferlerde daha başarılı olunur. Yine yoklamalar mazbut olmayınca o timarla hizmet edenin kim olduğu bilinemez¹⁵⁷. Koçi Bey de risâlesinde timarın bozulmasıyla ilgili olarak, timarın lâyük olanlara verilmemesinden şikâyet eder. Ona göre, evvelce timar erbâbı arasına yabancının girmemesine azami gayret edilirdi. Timar erbâbından yararlılığı görülmeyen ve seferler sırasında baş ve dil¹⁵⁸ getirmeyenin maaşı artırılmazdı. Timar erbâbı sefer sırasında yararlılık ve bahadırlık gösterip onbeş kadar baş ve dil getirirse zeâmete hak kazanır ve zeâmet sâhibi olurdu¹⁶⁰. Anlaşılan odur ki

153. Yücel, *a.g.e.*, s.160.

154. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.89.

155. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına...*, s.58-60.

156. Unat, *a.g.m.*, s.499.

157. Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.75-76.

158. Düşman ahvâlinde bilgi edinmek için tutulan esir demektir. Bkz. *Koçi Bey*

Risâlesi, s.39.

159. *Koçi Bey Risâlesi*, s.38-39.

160. *Koçi Bey Risâlesi*, s.62.

artık timar sipâhisi aslî görevlerinden başka işlerle meşgul edilme-ye başlandığı gibi timar, ehil olana verilmekten çıkmış, nizâma aykırı uygulamalar teşkilâta hâkim olmaya başlamıştır. Koçi Bey, timar kânununun ilk defa 1584 yılında, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın bazı kimselere şecaatları karşılığında bölük vermesi ve ondan sonra gelenlerin de iyi kötü demeyip alâkası olmayanları dirliğe alınmalarıyla bozulduğunu ifâde etmektedir¹⁶⁰. Esasen buna benzer uygulamaları Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar götürmek de mümkündür¹⁶¹. Timarın askerî bir teşkilât olmaktan çıkmasıyla beraber Timarlı sipâhilerdeki memnuniyetsizlik artmış, eski disiplinleri bozulmuş, Anadolu ve Rumeli'de baş gösteren soygun ve eşkiyalıklara katılmaya başlamışlardır¹⁶². 1720-1785 yılları arasında yaşamış olan Canikli Ali Paşa, timarın, "bakkala ve çakkala" verilmiş olmasını ifâde ile "dirlikde madhali olmayan ve askerlikle alâkası olmayanı kâide-i ocak üzere dirlikten çıkarmak ve reâyâ defterine geçirmek gerekir. Eğer, reâyâ olmamak için direnen olursa öldürülmeli, bu konularda hatır ve gönüle bakılmamalıdır." demek¹⁶³ suretiyle daha kararlı ve katı bir tutum takınır. Defterdar Sarı Mehmed Paşa da, XVIII. yüzyılda da Alay beylerinin bazı kılıç timarlarını çürüktür diye biriktirip bilinmeyen isme berat verip ürününü yemeyi adet ettiklerini ifâde etmektedir¹⁶⁴. Bu ifâdeler timardaki bozulmanın düzeltilemediğini ve devam ettiğini göstermektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren timarın hile ve rüşvet yoluyla dağıtımının önüne geçmek amacıyla bazı tedbirler alınmaya çalışılmış ise de bu tedbirler timarın ıslâhını sağlamamıştır. Timarların devlet hazinesine bağlanması ve timar sâhiplerinin bir kısmının ordu içinde bir kısmının da zaptiye hizmetlerinde görev almaları ile timar sistemi yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Bütün bu uygulamalar neticesinde XIX. yüzyılda timarların öneminin hiç kalmadığı anlaşılmaktadır¹⁶⁵.

Timarlı sipâhilerin sayılarının azalmasına mukâbil, kapıkullarının sayısı artmış, ümerânın yanlarında kalabalık sekbanlar adeta

161. Mustafa Akdağ, Kanuni zamanında yalnız seferlerde yararlılık gösterenlere değil, Anadolu'daki eşkiya gruplarına karşı devlete yardım edenlere de mükâfat olarak dirlik verildiğini kaydetmektedir. Bkz. Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.III, S. 4, (Mayıs-Haziran, 1945), s.421.

162. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Akdağ, "Timar...", s.428.

163. Özkaya, "XVIII. Yüzyılın...", s.220.

164. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına...*, s.145-146.

165. Özkaya, "XVIII. Yüzyılın...", s.223 vd.

resmî vilâyet askerleri olmuşlardır. Artık XVII. yüzyılda Osmanlı ordusunun temeli tımarlı sipâhiler değil, sayıları 90-100 bin arasında olan kapıkulları ve leventler olmuştur¹⁶⁶. Tımarlı sipâhilerin mevcûdu da 40.000¹⁶⁷ civarında kalmıştır. Tımarlı sipâhilerin tımar dirliğini istemeyerek kapıkulu olmak istemeleri olayın başka bir cephesini oluşturur.

Tımarın bozuluşu, orduyu tamamen ulûfeli askerlerden kurmaya zorlamıştır. Tımarlı sipâhinin sayısının artırılması düşünülmüşse de başarılammış ve XVII. yüzyılda ordu kapıkulları ile sekban ve sarıcalılardan kurulu bir ordu haline gelmiştir.

Tımarlı sipâhilerin yerini tutmuş olan sekban ve sarıcalılar da kapıkulları gibi ulûfe ile hizmet etmek esasına göre teşkîl olundular¹⁶⁸.

SONUÇ

Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı gibi II. Viyana yenilgisi ve daha sonra devam eden savaşlar Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında siyâseten oldukça zor bir duruma sokmuştur. Karlofça Andlaşması ile başlayan siyâsi çözülme daha sonraki yıllarda devam edip gitmiştir. Batı dünyası 1683'teki yenilgiden cesaretle kutsal ittifak oluşturmuş ve yaptıkları plânı hemen uygulamaya koymuştur. Onaltı yıl süren mücâdeleden Karlofça Andlaşması ile gâlip çıkann Batılı devletlerin arasına giren Rusya, andlaşmalarda elde ettiği tâvizleri çok iyi değerlendirerek, bu tarihlerden sonra Osmanlı Devleti'nin yakın ve tehlikeli muhâsımı durumuna gelmiştir. Özellikle Küçük Kaynarca Andlaşması ile Şark Meselesi yeni bir boyut kazanmış, Osmanlı Devleti'ndeki Gayr-ı Müslim teb'anının tahrîki de ihmâl edilmeyerek Osmanlı topraklarının paylaşılması yönünde plan ve projeler geliştirilmeye başlanmıştır.

II. Viyana yenilgisi ile Osmanlı devlet idâresindeki bozulmalar daha iyi görülmüş, devletin eski gücüne kavuşturulması için askerî teşkilâta yeniden düzenlemelere gidilmeye başlanmıştır. Ancak bu hususta kayda değer bir gelişmenin olduğunu söylemek güçtür. XVIII. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın arzu edildiği gibi düzeltilemediği ve yeni bir ordu teşkiline çalışıldığı görülür. Sultan III. Selim

166. Akdağ, "Tımar...", s.423-424.

167. Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.88.

168. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Akdağ, "Tımar...", s.428 vd.

döneminde bu fikrin kuvvet kazandığı anlaşılmaktadır. Vakanüvis Şânizâde Ataullah Efendi, Yeniçeri Ocağı'nın kuvvetlendirilmesi için devletin hiç bir çaba sarfetmediğini, hatta bunun tersini yaptığını ve mevcut kuvvetin de azaltılarak ocağın yok edilmeye çalışıldığını belirtir. Lütfi Paşa da "millet-i İslâmiyenin kuvve-i içtimâının izâlesi gibi görüneceği" gerekçesiyle ocağın kaldırılmasına karşı çıkar¹⁶⁹. III. Sultan Selim, prensipleri, askerî an'aneleri, millî ve İslâmî gayretleri ve halk nazarındaki görünüşüyle son derece mukaddes olan bu müesseseyi kendi kânunlarına dayanarak ıslâh edip, düzene sokmak ve kuvvetlendirme yerine, köksüz, kıyafetleriyle bile sosyal bünyeye yabancı bir ocak kurma yoluna gitmiştir. III. Selim, aksaklık ve bozuklukların bir an evvel düzeltilmesi gereği için 1789'da bir meşveret meclisi topladı. Konuyla ilgili verilen 17 lâyihanın serbest fikirler yerine padişahın düşünceleri doğrultusunda kaleme alındığı görülür. Sunulan lâyihaların hemen hepsinde eski ocakların perişan durumu dile getirilmiş, genellikle olumsuz hükümler verilerek yeni askerî ocağın kurulması, Yeniçerilere ilgi gösterilmeyerek, zamanla kendi kendisine ortadan kalkması düşüncesi tavsiye edilmiştir¹⁷⁰. Nihayet, 1794'de Nizâm-ı Cedîd'in kurulduğu açıklanmıştır. 1793'e kadar zaman içinde, nasıl Kapıkulu Ocağı'nın ıslâh edilemeyeceği görüşü kabul edilmişse, bunun gibi timarların ıslâhı da mümkün görülmemiş ve bunlar Nizâm-ı Cedîd ordusunun malî kaynağını sağlama işine bağlanarak tasfiye yoluna gidilmiştir. Meşveret Meclisi'nin daha sonraki toplantılarında, yeni malî reformlar için bazı kararlar da alınmıştır. Bu karara göre, savaş gelmeyenlerin timar ve zeâmetleri ellerinden alınacaktır¹⁷¹.

Gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da yeniçerilerin isyanları ve çapulculukları devam etmiş, XVIII. yüzyıl boyunca düzeltilmeleri konusunda alınan tedbirler hiçbir işe yaramamıştır. Anadolu'dan seferler için çağırılan yeniçeriler türlü bahanelerle sefere gitmeyerek eşkiyalık yapmaktaydılar. 1774 yılında çıkarılan bir fermanla, yeniçerilerin artık kurallara uymayan, korkak, cesaretsiz kimseler haline geldikleri, bir kısmının düşmanı bile görmeden kaçtıkları, namuslarını terkettikleri ve bir kısmının düşmana esir oldu-

169. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi*, s.20-21.

170. Nizâm-ı Cedîd'e dâir verilen bu lâyihalardan başka bu hareketi tanıtmaya ve müdâfaa etme amacıyla birçok eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler genel olarak Fransızca olarak kaleme alınmışlardır. Bkz. Kemal Beydili, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Bir Risâlesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, s.13, (İstanbul, 1987), s.387.

171. *Koca Sekbanbaşı Risâlesi*, s.19 vd.

ğu ifade edilmektedir¹⁷². Bu yüzyılda da daha önceki yıllardaki bozuklukların devam ettiği ve aynı hataların tekrar edildiği görülmektedir. Bu döneme ait belgelerden, Anadolu'dan asker temininin çok güç bir hale geldiği, askerlerin bir kısmının sefere gitmedikleri, sefere gidenlerin de büyük bir kısmının firar ettikleri ve daha sonra Anadolu'da eşkiyâlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu hususun, 1774 ve 1778'deki başarısızlıkların önemli sebeplerinden olduğu bilinmektedir. Bu yıllarda sefere gitmeyen askeri cezalandırmak, idam etmek gibi yollara başvurulmuşsa da bunların çoğu gene kaçmış ve gittikleri memleketlerde isyanlar çıkarmışlardır. Sultan II. Mahmud dönemine kadar yeniçerilerin düzeniyle ilgili olarak çeşitli tedbirler alınmaya devam edilmiş, ancak alınan tedbirler hiç bir işe yaramamıştır. Sultan II. Mahmud, artık devlete zararı dokunan bu ocağı kaldırmak yoluna giderek Asakîr-i Mansûre-yi Muhammediye'yi kurarak, bunun için yeni bir kânun-nâme hazırlamıştır. Yeniçerilik kaldırılır kaldırılmaz, Anadolu ve Rumeli'deki vilâyetlere fermanlar gönderilerek, yeniçeriliğin kaldırıldığı ve buna karşı herhangi bir isyanın çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Gönderilen fermanların kısa sürede müsbet neticeler verdiği, yeni ordunun kabul edildiği anlaşılmaktadır¹⁷³.

Osmanlı donanması da ordunun bozulmasına paralel olarak bozulmuştur. Lütfi Paşa'nın "Geçmiş sultanlar arasında, karaya sâhip olanlar çoktur, denize sâhip olanlar azdır ve deniz savaşı tedbirinde düşmanlar bizden ileridir, bizim onları geçmemiz gerekir." sözleri¹⁷⁴ Osmanlı'nın denizlerdeki hâkimiyetinin kaybolduğunun itirafından başka bir şey değildir. Kâtip Çelebi de eserinde, 1655-1656 Kenan Paşa'nın seferi hakkında bilgi verirken, "...Oturam gemileri yerebatası kâfirler fırsat bulup ateşe vurdu. Önce yelken açıp gelen kâfir kalyonu da sığda oturmuştu, ona ateş verip yaktı. Bu kadar bin adamın kimi denizde boğuldu, kim tutsak olup dört bin kadar forsa kâfirlere döndü. Bir büyük ziyan ve bozgun oldu ki geçmişte benzeri olmamıştı. Kapudan bu durumu görüp başlarda ile ve bir mavuna ve onyediy parça kadırgayı çektirüp Hisara geldi. Verdiler donanmayı biceng ü cidâl (Donanmayı döğüşsüz, savaşsız verdiler)¹⁷⁵" diye anlattığı olay, XVII. yüzyılın ortalarında artık Osmanlı donanmasının da başarıdan uzak bir hale geldiğini göstermektedir.

172. Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği ile İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, s.1-2, (Ocak-Haziran, 1968), s.77.

173. Bu fermanlar ve bu hususta geniş bilgi için bkz. Özkaya, *a.g.m.*, s.81 vd.

174. Lütfi Paşa, *a.g.e.*, s.24.

175. Kâtip Çelebi, *Tuhfetül...*, C.II, s.207.

Bernard Lewis, Osmanlıların Macar ovalarında mücâdele ederken, devletin hayatı ve büyümesinin Batılı denizcilerin gerçekleştirdikleri coğrafi keşiflerle daha da tehlikeye düştüğünü belirtir¹⁷⁶. Bu hususta Emir Mehmed İbn Emir Hüseyin Es-Su'ûdî daha 1580 yılında Amerika keşfine dâir yazdığı Tarih-i Hind El-Garbî adlı eserinde, keşifler neticesinde İslâm memleketleri için meydana gelen tehlikeye dikkat çekmiş, Osmanlı'nın Avrupalıların eline geçmeden Kızıl deniz'e sâhip olması için gereken tedbirleri almasına davet etmişti. Ömer Tâlip adlı birisi de 1640 yılında yazdığı mülâhazalarında, keşifler sonunda Avrupalıların dünya ticâretini ele geçirmeye başladıklarına dikkat çekerek, Osmanlı'nın Yemen taraflarını ve oradan geçen ticâreti ele geçirmesi gerektiğini, aksi takdirde, küffârın İslâm memleketlerini zapt edeceğini belirtmişti¹⁷⁷. Donanmanın Çeşme limanında Ruslar tarafından yakılması (1770) da gösteriyor ki Osmanlı donanması çok zayıflamıştır ve artık denizler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek üzeredir¹⁷⁸. Çeşme yenilgisi, Osmanlı devlet adamları üzerinde Bahriye'nin modernleşmesi gerektiği konusunda uyarıcı bir rol oynamış, bu amaçla Fransız, İsveç, İngiliz mimar, mühendis ve uzmanlar getirilmiştir. Gemi inşâsı ve tersanenin geliştirilmesinde önemli sonuçlar alınmış¹⁷⁹ ise de Osmanlı donanmasının eski gücüne kavuşması mümkün olamamıştır.

Netice olarak, II. Viyana muhâsarası, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ortalarında başlayan çözümlenin su yüzüne çıktığı bir olay olduğu kadar, bu teşebbüs ve sonrasında cereyan eden olaylar, siyâsî, idârî ve askerî müesseselerdeki bozulmaların daha iyi görülmesine vesile olmuştur. Determinist bir yaklaşımla, II. Viyana yenilgisi ile husule gelen ortam içerisinde, devlet müesseselerinde görülen bozuklukların düzeltilmesi yönünde yapılan çalışmalardan da istenilen bir netice alınmadığı görülür. XVII. yüzyıldan itibaren, bir taraftan mevcut müesseseler ıslahına çalışılırken, bir taraftan da Batı'dan bazı müesseselerin alınmaya başlanmıştır. Bu husus da devlet hayatında bazı ikiliklere yol açacak gelişmelere sebep olmuştur.

176. Lewis, *a.g.e.*, s.27.

177. A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s.126-127.

178. Turan, *a.g.e.*, s.542.

179. Bu hususta bkz. İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü, (1785-1819), *I.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, s.35, (İstanbul, 1994), s.177 vd.